

MARKO SJEKAVICA □ Zagreb

*A casser les statues on risque d'en devenir une soi-même.*Jean Cocteau, iz filma *Le sang d'un poète*, 1933.

Uvod. Baštinski predmeti inkorporiranjem vrijednosti određene zajednice u sebi postaju materijalno tkivo pojedinih segmenata njezina identiteta. Oni nisu puki zbroj materijala od kojih su sastavljeni, nisu niti sama forma u kojoj su predstavljeni, ma kako impresivna i umjetnički vrijedna ona bila, oni po prirodi u sebi sadržavaju i dodatnu, ponekad vrlo tananu, memorijsku vrijednost koja osigurava kontinuiranje nekih dragocjenih i važnih poruka u budućnost čovjeka i njegove zajednice. Svojevrsta su dogradnja čovjekove memorije i instrumenti kolektivnog pamćenja zajednice.

Budući da su usmjereni prema pamćenju, uz spomenike se često veže atribut *memorijalni*. Tako shvaćeni, oni lako nalaze svoje mjesto u sustavu potpune baštine. Memorijalni se spomenici i pojmovno elegantno uklapaju u okrilje mnemozofije, znanosti o baštini, u središtu čije se paradigme nalazi *mneme*. Pamćenje čovjeku omogućuje cijeli spektar prostorno-vremenskih prenošenja odrednica vlastitoga identiteta.

Kada bi baštinski predmeti bili obične stvari, o njihovu uništavanju ne bi bilo potrebno pisati. Razlozi uništavanja bili bi sasvim drukčije prirode i teško bi bilo govoriti o toj vrsti organiziranosti, namjernosti i sustavnosti destrukcije koju želimo izložiti, pokušati je protumačiti i pozicionirati unutar promišljanja znanosti o baštini.

Uništiti baštinu znači pokušati modificirati, falsificirati, osakatiti, odstraniti i, *in ultima linea*, ubiti identitet određene društvene grupe kojoj ona pripada. Raznolikost društvenih grupa reflektira se u mnogostrukosti njihovih identiteta. Identitet je pak dinamična i slojevita kategorija za koju vrijedi pravilo da različite situacije aktiviraju različite vrste i različite segmente identiteta. U toj dinamici društvenih odnosa identiteti se međusobno sukobljuju. Identiteti, a time i baština putem koje se identiteti očituju, postaju posebno ugroženi revolucijama, ratovima, socijalnim zbivanjima i drugim promjenama težišta društvene moći. Iza sustavnog uništavanja baštine obično stoji grupa s dovoljno jakom pozicijom moći, koja je sposobna nametnuti se kao dominantna i osigurati le-

gitimitet i legalitet svojih postupaka. U fokusu ovog diplomskog rada jesu okruženja ratnih sukoba i promjena društvenog poretka kao konteksti sustavnog uništavanja baštine.

Ciljano uništavanje baštine neke grupe ili određenoga baštinskog sloja pretpostavlja stanovito razumijevanje značenja, dosega, mehanizama i zakonitosti funkcioniranja baštine i njezine uloge u kolektivnom pamćenju. Bez toga bismo njezino uništavanje mnogo jednostavnije mogli protumačiti kao običan čin bezumlja i ignorancije kojemu je okidač postao nataloženi višak frustracije, agresije i ludila. Uništavatelji baštine bezumnici su i ignoranti koji identitet doživljavaju kao separatorski, a ne integrirajući činitelj, no i oni su morali spoznati snagu baštine da bi je mogli zloupotrijebiti. Sama intencija ugroze i zatiranja baštine podrazumijeva shvaćanje baštine (njezina strukturnoga i funkcionalnog identiteta) kao sredenoga i svrsishodnog sustava koji uvelike operira na jednoj finijoj, tananijoj, nematerijalnoj, podsvesnoj, duhovnoj, simboličkoj razini. Stoga devastacija mjesta i objekata pamćenja neke zajednice nije puki mehanički čin. Ona najčešće obuhvaća određeni predumišljaj (*dolus praemeditatus*), ne nužno izravnog počinitelja (ako je riječ o rušenju koje dolazi odozdo), ali zasigurno predumišljaj onoga tko idejno, ideološki i misaono orkestrira baštinsko razaranje. Mjesta pamćenja su *svaki značajan entitet, bio materijalan, bio nematerijalan po svom stavu, a koji snagom ljudi ili radom vremena, postaje simbolički element spomeničkog nasljeđa svake zajednice*.¹ Kako Mumford jasno uočava i detaljnije elaborira, čovjeka kao takvog više determinira moć simboličke komunikacije nego tehnološki napredak, svojstven, do- duše, isključivo civilizaciji.

*Identitet je vis vitalis stvari i ljudi*², a toga su, nažalost, svjesni i uništavatelji baštine koji drugome žele osporiti i oduzeti *pravo na identitet*. Iako pod tom sintagmom to pravo nije poznato u pravnoj terminologiji, pa ni uže gledano, u pravnom jeziku općeprihvaćenog popisa temeljnih čovjekovih prava pravo na identitet proizlazi iz više izričito nabrojanih i međunarodno zaštićenih prava kao što su pravo na slobodu misli, savjesti i vjere, pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, pravo na sudjelovanje u kulturnom životu zajednice itd.

1 Vujić, Žarka. *Povijesna muzeologija na početku 21. stoljeća*. u: *Modeli znanja i obrada prirodnog jezika* (ur. M. Tudman). Zagreb: Zavod za informacijske studije, 2003., str. 145-164.

2 Šola, Tomislav. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*. // Hrvatski nacionalni komitet ICOM-a, Zagreb, 2003., str. 27.

Baveći se muzeologijom rekonzilijacije i vodeći međunarodne seminare s temom *Muzeološki pristupi integralnoj uporabi kulturne baštine* u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku, Ivo Maroević, jedan od naših prvih i najpredanijih muzeoloških pedagoga, upozorio je na opasnost zloupotrebe baštine. U vremenu kad takva stajališta nipošto nisu bila dominantna znanstvena i društvena misao, upozoravao je na to da je *baštinu moguće upotrijebiti kao sjeme razdora, uništiti kao simboličku sliku drugoga i drugačijega, ali da baština ispravno shvaćena može poslužiti razumijevanju i pomirbi*.³ Upravo ispravno shvaćena baština može biti spona među različitostima. *Kulturni identitet je u sklopu nacije, jedan od osnovnih čimbenika nacionalnog identiteta, a u isto vrijeme predstavlja faktor univerzalizacije jer odnosna kulturna područja nisu uvijek ista s nacionalnim teritorijima. Svaki nacionalni teritorij integrira različite kulturne krugove u svom horizontalnom geografskom opsegu i proizvodi njihovu mješavinu u vertikalnoj povijesnoj stratifikaciji. Po svojim kulturnim karakteristikama, svaka nacija može biti ili otvorena ili zatvorena za proces univerzalizacije, ovisno o interpretaciji svoje kulturne baštine*.⁴

Informacijska teorija koja u krug svoje znanstvene misli uključuje i teoriju baštine, baštinu vidi kao sređen sustav prijenosa informacija. Cilj heritologije kao opće teorije baštine jest *upotreba baštine u kontinuiranju identiteta*.⁵ Naprotiv, cilj sustavnog uništavanja baštine jest diskontinuiranje identiteta. Baštinu možemo sagledati kao dio šireg pojma kulture, izgrađenoga od seta vrijednosti koje su prepoznate, istražene, zbrinute i komunicirane kao identitet.⁶

U nedavnoj prošlosti imali smo priliku svjedočiti razaranja kulture baštine velikih razmjera, i to u dva oblika kojima će se ovaj rad u nastavku baviti: prvi se odnosio na ratna razaranja nakon raspada bivše Jugoslavije, a drugi je bio povezan s promjenom društvene paradigme - padom komunizma te popratnim uništavanjem antifašističkih spomenika Narodnooslobodilačkoj borbi. *Kad su bombardirani muzeji i spomenici, napadnut je alter ego samog identiteta*.⁷ Ratnim uništavanjem baštine nije bila pošteđena nijedna baštinska ustanova: uništavani su muzeji (Vukovar, Gradski muzej Vukovar - dvorac Eltz), biblioteke Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine u Sarajevu; u granatiranju i požaru, 25. kolovoza 1992. g. izgorjele su stotine tisuća knjiga, časopisa i druge periodičke građe te unikatnih dokumenata; neki podaci govore o više od dva milijuna izgorjenih bibliotečnih jedinica, arhivi (oštećene su zgrade arhiva i dijelovi arhivske građe u Osijeku, Vinkovcima, Karlovcu, Dubrovniku itd.), spomenici - muzeji na otvorenome (bombardiranje stare gradske jezgre Dubrovnika od srpsko-crnogorskog agresora 6. prosinca 1991. g.; rušenje mostarskoga Starog mosta od Hrvatskog vijeća obrane 9. studenoga 1993. g.).

Analizirajući razaranja spomenika tijekom Domovinskog rata, ugledni povjesničar umjetnosti, Radovan Ivančević postavio je pitanje: *Zašto uništavaju posebno spome-*

nike? I ponudio sljedeći odgovor: *Zato što su tragovi vremena u prostoru. Svaki je spomenik svjedok vremena i ljudi i svaki se može upotrijebiti u dokaznom postupku (ako do njega dođe) o tome čija jeste i čija je bila ova zemlja*.⁸ Međunarodno kazneno pravo prepoznaje uništavanje kulturne baštine kao jedan od modaliteta počinjenja ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti te pokušava razviti zaštitne mehanizme kojima je cilj spasiti kulturnu baštinu čovječanstva od njezine sve češće utilitarizacije kao moćnog oružja suvremenih sukoba. Ipak, treba priznati da, unatoč cilju da te norme djeluju kao opća i specijalna prevencija prema eventualnim budućim počiniteljima ratnih zločina - uništavateljima baštine, one najviše djeluju *ex post facto*, kada zločini, uključujući i one prema spomenicima kulture, već budu učinjeni.

U uništavanju spomenika Narodnooslobodilačkoj borbi koje se provodilo tijekom 1990-ih godina, stradale su mnoge skulpture, spomen-obilježja i spomen-ploče posvećene borbi protiv mraka nacizma i fašizma. Propaganda ekstremno desne struje vlasti novoosnovane hrvatske države, koja je svoje korijene tražila u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njezinoj ideologiji, bila je toliko snažna da je u svijesti kritične mase uspjela zločinima i terorom počinjenima *sous l'ancien régime* (misleći pritom na zločine počinjene od partizana tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća te na opresiju koju je nad neistomišljenicima provodio komunistički režim) u potpunosti obojiti identitet koji su simbolizirali antifašistički spomenici, tako da su oni, stigmatizirani i dezavuirani, postali *res non gratae*, koje je trebalo ukloniti od pogleda i uništiti.

Pozitivne civilizacijske vrijednosti antifašističke borbe i dalje nastanjene u hladnome materijalnom supstratu antifašističkih spomenika ostale su bez publike kojoj bi prenosile svoju snagu i značenje, dapače, izbrisane su iz javnog diskursa. Silovitost i brzina te promjene u značenju identiteta sugerirala je da je za razumijevanje koncepta identiteta važan pojam *ekologije identiteta*⁹, koji bi se odnosio na okolinu u kojoj neki identitet egzistira. Između pošiljatelja i primatelja poruke, a nas ponajprije zanimaju kulturne, memorijalne poruke, može doći do nesporazuma u komunikacijskom procesu, što dovodi do toga da vrijednosti na početku i na kraju komunikacijskog procesa ne korespondiraju jedna s drugom.

Memorija u smislu kolektivnog pamćenja, kako je, uvođeći taj termin, definira francuski filozof i sociolog Maurice Halbwachs, funkcionira kao komunikacijski odnos te se time razlikuje od individualnog pamćenja pojedinca. Primjer u kojemu se, promjenom društvene i političke okoline, stubokom promijenila percepcija poruka koje su antifašistički spomenici prenosili zorno prikazuje opisanu pojavu. U svom djelu *Sjećanja, snovi i razmišljanja* Carl Gustav Jung kaže da je doživljaj odvojen od svoje supstancije, a supstanciju često zamijene puki nazivi koji imaju tendenciju zauzimanja mjesta realnosti. Tako je u tome određenom povijesnom trenutku doživljaj spomenika antifašističke borbe sasvim odvojen od plemenitosti ideja koje reprezentiraju, dok su atributi antifašistički,

3 Id., *Baština kao poziv i društveno opredjeljenje*, u: Vujić, Žarka i Špikić, Marko (ur.). *Ivo Maroeviću baštinici u spomen*. // Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., str. 113.

4 Prevedeno iz: Maroević, Ivo. *Museum Training to Develop the Social Awareness of Cultural Identity in a Time of Universalisation* // Cuadernos de museologia N° 6, Colombia, 1996., str. 31-32.

5 Šola, Tomislav. *Ex cathedra* // Filozofski fakultet u Zagrebu, 2007.

6 Id., *The kiss of Mnemosyne*, tekst iz kompandija tekstova za kolegij *Opća teorija baštine*, Zagreb, 2005., str. 9-10.

7 Id., *Eseji o muzejima*, cit., str. 85.

8 Winterhalter, Jadranka. *Zaštita u muzejima - prvi ratni zadatak, šest godina poslije*. // Pavić, Vladimira (ur.). *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 1997., str. 21.

9 Puhovski, Žarko. *Ex cathedra* // Filozofski fakultet u Zagrebu, 2009.

narodnooslobodilački i sl. poprimili novo, pejorativno značenje. Spomenike kao nositelje takvoga izobličenog značenja preostalo je još samo srušiti, a njihov identitet izbrisati iz kolektivnog sjećanja i na njemu cijepiti novorođenu zajednicu, životno ugroženu kompleksnim spletom vanjskih i unutarnjih okolnosti.

Primjeri koje će ovaj rad problematizirati pokazatelji su postojanja dihotomije između kulture sjećanja i kulture amnezije (ako se uopće o kulturi u tom smislu može govoriti). Osjećaj za skupljanje, zaštitu, proučavanje i populariziranje baštinskih predmeta, a ujedno i vrijednosti nematerijalne baštine te mogućnost sagledavanja baštine u širem, mnemozofskom horizontu svakako razumijeva i njegovanje kulture sjećanja. Uništavanje baštine, s drugog kraja memorijskog spektra, veže uz sebe kulturu zaborava koja iz kolektivnog pamćenja želi izbrisati nepoželjna sjećanja. Ako je riječ o izoliranim, pojedinačnim ili manje brojnim primjerima uništavanja baštinskih predmeta, to se može smatrati aktima kulturnog terorizma kao posljedicama pojedinačnih frustracija i psihoza uništavatelja (oštećenje Michelangelove *Pietà* 1972. g.), kolateralnim žrtvama sukoba identiteta ili manje ili više legitimnom promjenom ukusa i vrijednosti društva.

Ovaj će rad svoju diskusiju i zaključke temeljiti na primjerima u kojima je razaranje baštine sustavno, ako je pritom riječ o sustavnom uništavanju baštine ekstremnih razmjera, s ciljem uništavanja identiteta cijele grupe, tu ćemo pojavu pokušati svesti pod pojam kulturocida, odnosno heritocida. Pogled će biti proširen tematiziranjem mirnodopskoga, sustavnog uništavanja baštine u sustavu neoliberalnog kapitalizma, naglašenog konzumerizma i prijetuće industrije turizma u kontekstu globalizacije i zapadne supremacije.

Rad koji se bavi destrukcijom ima cilj svojom konstruktivnom analizom i dobrohotnošću pridonijeti *spasu umirućih srca identiteta*¹⁰ prezentiranih i populariziranih onim dijelom baštinskih predmeta koje, slijedom dramatičnih društvenih procesa, dominirajući dio zajednice stigmatizira i time životno ugrozi.

Baština kao zrcalo identiteta i instrument kolektivnog pamćenja (u relaciji s kulturom, spomenikom, ideologijom i propagandom)

*Sposobnost da se prisjetimo vlastite prošlosti i da se s njom identificiramo, egzistenciji daje smisao, svrhu i vrijednost.*¹¹ Kako bi proširio svoju prirodnu sposobnost pamćenja, limitiranu na sebe kao pojedinca i na vlastiti životni vijek, čovjek je razvio jezik i druge sustave znakovna i simbola, a osnažio je i obogatio svoje sjećanje, poduprijevši ga mitologijom, javnom povijesnom sferom i, dakako, baštinom kao nadgradnjama individualnih memorijskih kapaciteta. Razvoj informacijske tehnologije multiplicirao je obujam ljudskog pamćenja i otvorio nove, neslućene horizonte napretka (tehnološkog zasigurno, a da li i duhovnoga?). Baština koju ovdje proučavamo

upravo je ta spona čovjeka s prošlošću koja mu daje mogućnost transcendiranja prostorno-vremenskih barijera i priliku za oplemenjivanje sadašnjosti i izgradnju skladnije i humanije budućnosti.

Čovjek kao pojedinac svoj identitet gradi na osobnim sjećanjima i uspomenama, a njih često održava na životu skupljanjem materijalnih predmeta koji, osim svoje osnovne (katkad sasvim marginalizirane) uporabne funkcije, sadržavaju i jedan dodatni memorijski potencijal. Društvo, kao mreža pojedinaca povezanih zajedničkim etničkim, povijesnim, duhovnim, političkim, vrijednosnim, kulturnim odrednicama, također izgrađuje svoj identitet uz pomoć predmeta sjećanja, memorabilija u kojima se inkorporira društveno, kolektivno pamćenje. Svi ti memorijski predmeti sjajno su prikazani u Daljjevim potpor-njima koji svojom čvrstom, opipljivom i stabilnom materijalnom strukturom podupiru krhko i erozivno čovjekovo sjećanje. Halbwachs¹² je u svom djelu *The Collective Memory* iz 1922. g. opisao prostornu dimenziju kolektivne memorije koja opstaje sidreći se u materijalnim predmetima. Materijalni, memorijalni predmeti sidrišta su sjećanja. *Ugrožene države zdušno čuvaju svoje fizičko nasljeđe za koje osjećaju da utjelovljuje trajni javni identitet.*¹³ Da bi se kolektivno pamćenje perpetuiralo, prenijelo s generacije na generaciju, katkad začinjeno elementima mita, katkad institucionalizirano i nacionalizirano, ono treba baštinu (kako materijalnu, tako i nematerijalnu) kao svoj neprikosnoveni prostorno-vremenski transmitter i komunikator.

Baština je uređeni sustav vrijednosti iz prošlosti koje putem kolektivne memorije nalaze svoju primjenu u sadašnjosti i postaju obećavajućim zalogom za budućnost. *Kultura, kao nešto šira kategorija, sastoji se od onoga što jesmo i što bismo željeli postati. (...) Kultura sadrži baštinu kao set diseminiranih vrijednosti koje korespondiraju specifičnim potrebama i okolnostima određene zajednice ili grupe.*¹⁴

Kultura i identitet, posebice kada je posljednji promatran u svojoj poziciji kulturnog identiteta, imaju evidentno tijesan i prožimajući odnos. Jednako kao i u kulturi, postojanje identiteta moguće je samo u odnosu na zajednicu i u odnosu prema zajednici koja si pripisuje određen skup vrijednosti koje taj identitet označava. Spomenici i drugi baštinski predmeti i cjeline nositelji su i prenositelji kulturnog identiteta. *Njihove značajke permanentno penetriraju u društvo u obliku znanstvenih i kulturnih informacija (...). Identitet kao dio muzeološke poruke postaje element spoznaje o postojanju, o korijenima koji sežu do različitih dubina prošlosti i prostora onih struktura koje su u nama (...)*¹⁵, a koje se odnose na različite oblike pripadnosti. *Muzeologija teorijski izučava one oblike identiteta koje je moguće izraziti i oblikovati u interpretaciji baštine i u muzejskom djelovanju i stvara moguće kriterije za utvrđivanje osobina predmeta koje unutar muzealnosti pridonose izražavanju određenog identiteta.*¹⁶

10 Šola, Tomislav. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji - prema kibernetičkom muzeju*. // Hrvatski nacionalni komitet ICOM-a, 2003., cit., str. 339.

11 Lowenthal, David. *Benefits and Burdens of the Past*. // Lowenthal, David. *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985., str. 41.

12 U kontekstu ovog rada nije nevažno istaknuti da je Maurice Halbwachs svoj život završio u nacističkome koncentracijskom logoru Buchenwald 1945. g.

13 Lowenthal, op. cit. (bilj. 11), str. 46.

14 Šola, Tomislav. *The kiss of Mnemosyne*. // Cultural diversity in contemporary Europe: proceedings of the Cultural Traditions Group Conference 1997, Institute of Irish Studies, Queen's University of Belfast, 1998., cit., str. 10.

15 Maroević, Ivo. *Uvod u muzeologiju*. // Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993., str. 99.

16 Ibid.

Da bi se dublje ušlo u predmetnu materiju, potrebno je objasniti pojam i značenje spomenika koji su, kao baštinski predmeti *par excellence*, nabijeni određenim identitetom i upravo stoga nose rizik da najčešće budu izloženi sustavnom uništavanju koje ovdje namjeravamo obrazložiti. Klasična definicija spomenikom naziva *djelo ljudske ruke podignuto u svrhu održavanja pojedinih ljudskih podviga i vještina (ili sklopa više njih) u svijesti budućih generacija*¹⁷, a po svojoj se inkorporiranoj vrijednosti mogu klasificirati kao umjetnički, povijesni i komemorativni. Spomenik se također može odrediti kao *znak koji doziva u sjećanje događaje, stvari i osobe*.¹⁸ Grčki ekvivalent za hrvatsku riječ *spomenik* (koja također sadržava korijen *spomen* u smislu prisjećanja, spominjanja) jest riječ *mnema*, blisko povezana s riječju koja u grčkom jeziku označava memoriju, pamćenje, sjećanje: *mnemé*. Latinski naziv za spomenik - *monumentum*, i sam uvelike definira označeni pojam. Naime, *monumentum* etimološki potječe od glagola *monere*, koji znači upozoriti, podsjetiti, dakle prizvati u sjećanje ili u memoriju. Spona spomenika i memorije, i to ponajprije javne, kolektivne memorije jest esencijalna, čvrsta i teško raskidiva jer bez utjecaja na memoriju, s ciljem prenošenja poruka prošlosti, kako našem vrlom, novom svijetu sadašnjosti, tako i još vrljem svijetu budućnosti, spomenik gubi svoj smisao koji se očituje u *pridonošenju održavanju i sačuvanju identiteta zajednice*.¹⁹ Duhovna dimenzija spomenika jest sama njegova intencija da *smiri tjeskobu smrti i uništenja i bude zaštita protiv traumatizma egzistencije*, određeni *sigurnosni uređaj*²⁰ u svijetu koji nije idealan.

Spomenici su kao takvi povezani s moći, a samim time i s ideologijom grupe ustoličene u ulozi nositeljice moći u društvu. Parafrazirajući švicarskog povjesničara umjetnosti Darija Gambonija, zaključit ćemo da se spomenici često iskorištavaju kako bi izrazili, nametnuli i legitimirali moć, a ti se isti spomenici ujedno zlorabe kako bi osporili, odbacili, dezavuirali i delegitimizirali nositelje moći čiju su ideologiju predstavljali. Jačina namjere nekog režima da se spomenicima koristi kao političkim instrumentima, agitantom svoje ideologije i nositeljima režimske propagande u odnosu je proporcionalnosti sa stupnjem opasnosti da ti spomenici, nakon što isti režim izgubi poziciju moći, postanu predmetom uništavanja i rušenja, odnosno sa stupnjem brutalnosti potencijalnog ikonoklazma. Ikonoklazam, doživljen kao uništavanje spomenika, teži prije svega iskorjenjivanju neprijateljske ideologije.

A kad je o ideologiji riječ, ovdje valja navesti da ona označava *strukturu vrijednosti i interesa koja nudi neko reprezentiranje stvarnosti*.²¹ Međutim, korisno je iznijeti i jednu vrijednosno obojeniju, dinamičniju definiciju ideologije, koja govori da je ona *lažna svijest, sustav simboličkih prikaza što oslikava povijesnu okolnost nadmoći određene klase te služi za prikrivanje povijesne naravi i klasne pristranosti tog sustava pod krinkom prirodnosti i univerzalnosti*.²² Ideologija kao produkt misaonog procesa

sa svoje odraze ostvaruje u materijalnom svijetu. Prema Karlu Marxu, ideologija i fetišizam javni su oblici idolatrije, od kojih je prvi njezina misaona, a drugi njezina materijalna manifestacija. Fetišist svom fetišu pridaje svojstva živog objekta na način da na nj projicira svoj život i svoju svijest oživljujući tako neživi predmet i odričući se svog životnog daha da bi ga udahnuo u fetiš. I memorijalni spomenici, interpretirani u ovom radu, na sličan način čine dio simboličkog instrumentarija kojemu je cilj odaslati određenu memorijalnu poruku, ideološki obojenu, koja svjedoči o dominantnim vrijednostima jednog društva.

Radi potpunosti iznesenog diskursa, oportuno je u nj uvesti i pojam propagande, čiji je utjecaj neizbježan, kako pri inauguriranju memorijalnih spomenika, tako i pri njihovu sustavnom uništavanju. Svojim suptilnim metodama, koje se često baziraju na izgradnji unutarnje kohezije grupe i njezine društvene mobilizacije, podupiranjem i jačanjem osjećaja straha prema vanjskim i drukčijim entitetima, a ujedno i obilnim iskorištavanjem snage medija, propaganda postaje jedno od najjačih oružja vladodržaca. Opasnost da je oni, osim za politički legitiman svrhe, iskoriste za ostvarenje svojih najmračnijih namjera pokazivala se u svoj svojoj punini kroz cijelo 20. st. Kao putokaz u teškoćama poimanja horora holokausta uopće, koje posjetitelj može osjetiti pri posjetu Jüdisches Museum u Berlinu i nakon njega nakon ili, primjerice, pri posjetu Memorijalnog muzeju Spomen-područja Jasenovac, može poslužiti misao samog monstruoznog uma, Adolfa Hitlera, koji je osmišljavao i u djelo provodio svoje "konačno rješenje", kada je u retoričkom zanosu rekao da se na masu djeluje vjerom i osjećajima, a ne razumom. Materijalna, vrijednosna, duhovna i politička kriza društva idealno je tlo za pojavu propagande i upravo je takav otrovni koktel postao jednim od ključnih okidača rata pri raspadu bivše Jugoslavije. Stoga pri razmatranju problematike sustavnog uništavanja spomenika, kao jednoga od modaliteta ikonoklazma, moramo imati na umu umreženost pojmovna identiteta, ideologije, ikonoklazma, ikonodulstva i propagande.

Ikonoklazam teži rušenju prethodno etabliranih kultova štovanja određenih slikovnih i drugih materijalnih prikaza identiteta i upravo stoga postaje sastavnicom i oružjem mnogih revolucionarnih prevrata. Revolucionarne studentske tendencije, najjače iskazane u toj, već mitskoj 1968. godini u Parizu, trebale su čak zaobići ustaljeni sustav medijske i umjetničke komunikacije na način da su ih potpuno ignorirale u svom prenošenju revolucionarnih poruka. Prema mišljenju Jeana Baudrillarda, trebalo je "razbiti odašiljače"²³ i pronaći alternativne načine prodiranja revolucionarnih poruka u šire društveno tkivo. I tu je ikonoklazam bio na djelu i pokazao je da se njegovo značenje proširilo i da osim uništavateljskog nagona prema slikama, posebice religijskima, taj pojam u postmodernom kontekstu može podrazumijevati i uništavanje drugih predmeta štovanja, a time i pamće-

17 Riegel, Alois. *Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov nastanak*. // Špikić, Marko (ur.). *Anatomija povijesnog spomenika*, Zagreb, 2006., str. 351.

18 Quatremère de Quincy, Antoine-Chrysostome. *Restauriranje, Restaurirati, Restituiranje, Ruina, Ruine*. // Spomenik. U: Špikić, Marko (ur.). *Anatomija povijesnog spomenika*, Zagreb, 2006., str. 86.

19 Choay, Françoise. *L'Allégorie du patrimoine*, Pariz, 1992., str. 15.

20 Ibid.

21 Mitchell, W. J. T. *Ikonologija: Slika, tekst, ideologija*, Zagreb, 2009., str. 12.

22 Ibid.

23 Citirano prema Mitchell, W. J. T. *Ikonologija: Slika, tekst, ideologija*. Zagreb, 2009., str. 209.

nja, a iz posljednjeg primjera vidimo da se može odnositi i na razbijanje nekih ustaljenih društvenih modela i komunikacijskih kanala, koji su očito nematerijalne prirode. Analogijom dolazimo do teze da je nematerijalna baština, primjerice glazbena, folklorna, jezična i sl. jednako izložena rušilačkim nagonima, usmjerenima protiv identiteta koji se očituju u spomenutim baštinskim pojavnim oblicima. Neovisno o obliku u kojemu se pojavljuje, u baštini se uvijek odražava identitet zajednice koja pokušava pronaći način da izbjegne životnoj prolaznosti i transcendiru vremenska i prostorna ograničenja vlastitog postojanja. Zrcaleći se u različitosti baštinskih oblika, identitet zajednice pronalazi sigurnije sidrište, koje će mu pomoći da sačuva nematerijalne vrijednosti, podložne gubitku i zaboravu, ali se ujedno izlaže i opasnostima ugroze od vlastitih ideoloških oponenta, očitujući se u vidljivim, materijalnim i društvenim najeksponiranijim oblicima kolektivnog pamćenja kao što su memorijalni spomenici.

Selekcija identiteta i posljedična inauguracija memorijalnih spomenika u procesu društvenog pamćenja

Nakon što smo zadali putokaze za područje na kojemu će se ta analiza kretati, da bismo detaljnije proučili baštinske mehanizme perpetuiranja društvenog pamćenja i nasilne načine njegova dokidanja, valja postaviti pitanje koji su to društveni procesi kroz koje se stvaraju ili iz životne svakodnevice izuzimaju određeni predmeti kako bi se posvetili i (pre)namiyenili na način da se stave u službu očuvanja identiteta zajednice. Koje su to društvene grupe koje imaju legitimitet njihove inauguracije i selekcije? Predmeti potrebne kvalitete svakako u sebi nose tako snažne i za zajednicu odlučne memorijalne poruke da se posredovanjem njih, kroz vrijeme i prostor, mogu odašiljati željeni vrijednosni i identitetski narativi. Političke grupe u demokratskim društvima svoj legitimitet crpe iz izražene volje većine, a potom, kad se nađu u poziciji moći, implementiraju svoja uvjerenja putem aparata vlasti, koji im omogućuje dirigiranje sadržaja javne memorije. U toj ulozi vladajuće si grupe prisvajaju funkciju odabira reprezentirajućih identiteta zajednice i pravo postavljanja memorijalnih spomenika, čije poruke titraju na njima prikladnoj vrijednosnoj frekvenciji.

Manjinske grupe, najčešće predstavljene organizacijama civilnog društva (*advocacy groups / pressure groups*), vrše pritisak na vladajuće strukture, s ciljem da se prostor javne memorije dogradi i upotpuni memorijalnim spomenicima koji su reprezentanti njihovih posebnosti i odraz njihova identiteta, katkad u bitnome različitoga od onih vrijednosti koje koreliraju nametnutoj poziciji većine. U tom odnosu moći nerijetko se sukobljavaju različiti, pa i suprotstavljeni memorijalni modeli, što u praksi, i to u onom segmentu koji nam je ovdje bitan, može rezultirati uništavanjem "manjinske baštine", s ciljem unifikacije i gušenja partikularizama, osnaživanja većinske kulture i tradicije. Na taj način dolazi do deprivilegiranja u sudio-

ništvu pri kreiranju javne memorije i do otuđivanja prava na vlastiti identitet koji, iako se razlikuje od prevladavajućeg identiteta, može biti uspješno interpoliran u tkivo identiteta šire društvene zajednice i svojim posebnostima pridonositi njegovu bogatstvu i različitosti, dakako uz uvjet da je riječ o društvu u kojemu *varietas delectat*.

Zanimljiv primjer koji dobro ocrtava upravo iznesenu situaciju jest postavljanje spomen-ploče Vladimiru Nazoru i Ivanu Goranu Kovačiću na tratinu parka u kojemu se spajaju zagrebačke ulice te dvojice pjesnika, u sklopu Queer Zagreb festivala 2007. g. Ta *mnemé* ploča, s tekstom konceptualnog umjetnika Željka Zorice, u prostor kolektivnog pamćenja stavlja fragmente identiteta neprihvaćene od establišmenta, zanižekane i osporene u sustavu memorijalnih spomenika i prenošenja znanja. Mogućnost homoerotičnosti kao odrednice odnosa tih neupitnih velikana hrvatske književnosti uspješno je izlučena i isključena iz bogatoga i slojevitog kolaža hrvatskoga nacionalnog identiteta, iz riznice nematerijalne baštine, školskih udžbenika književnosti ili povijesti. Reperkusije njezina prihvaćanja u kolektivno-memorijskim sferama bile su u srazu s vrijednostima pretežno konzervativnoga, katoličkoga, politički desno orijentiranoga, patrijarhalnog društva. Iz ladica ispunjenih izgubljenim vremenom taj je prigušeni odraz identiteta pronašao put do društvene svijesti putem mementa što ga je inaugurirao festival koji je u području umjetničkog izričaja promovirao različitost i istospolnu usmjerenost. *Povijest nečijeg života je dio međusobno isprepletenih priča; ona je uklopljena u povijest onih grupa iz kojih pojedinci izvode svoj identitet*.²⁴ Iako je priroda toga memorijalnog spomenika zbog odnosa nadležnih vlasti prema njemu bila privremena, zadržao se u javnom prostoru dulje od vremena trajanja njegove dozvole, ali je uništen u rušilačkom činu neznanog čuvara čistoće javne memorije. Paralelu možemo povući s nekim svjetski poznatim primjerima puritanskog morala u akciji uništavanja umjetničkih djela: sa sakaćenjem skulptura kipara Jacoba Epsteina, kako anđela s groba Oscara Wildea na groblju Père Lachaise u Parizu, iz 1911./12., zbog, prema procjeni ćudorednih čistunaca, njegovih prevelikih testisa, tako i njegovih skulptura s londonske fasade središta Britanskoga medicinskog udruženja, nazvanih *Majčinstvo, muškarac i novorođenče*, iz 1907./08., zbog njihove navodno pretjerane seksualnosti i lascivnosti njihovih golih tijela, neprimjerene za postavljanje u javnom prostoru.

Baveći se društvenim pamćenjem kao načinom prenošenja mudrosti te izgradnje i očuvanja određenih poželjnih i vrijednih identiteta, važno je naglasiti potrebu stalnoga i opreznog balansiranja između vještine pamćenja i vještine zaborava. Oba lica te dihotomije krajnosti su koje upućuju na društvene disfunkcionalnosti, lomove i potrese koji mogu generirati manje ili veće društvene sukobe. Muzeji, kao osnovne baštinske institucije, unatoč njihovoj tranziciji prema *kibernetičkim muzejima*, još uvijek najčešće ostaju pozornicama moći. Odnosi moći među društvenim grupama u neprekidnom su *fluxusu*,

24 Connerton, Paul. *Kako se društva sjećaju*. // Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2004., str. 33.

25 Dubin, Steven C. *Displays of power: memory and amnesia in the American museum*. // New York University Press, New York, London, 1999., str. 5.

26 Šola, Tomislav. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*. // Cit., str. 86.

27 Choay, Françoise, op. cit. (bilj. 19), str. 18.

28 Tudman, Miroslav. *Memorijalni spomenici i javno znanje*. // Vujić, Žarka i Špičić, Marko (urednici). *Ivi Maroeviću baštini u spomen*, Zagreb, 2009., str. 16.

29 Ibid., str. 13.

30 Ibid., str. 17.

31 Sam metajezik, potreban za uspješan komunikacijski proces između izvora poruke i njezina odredišta, može se razlikovati od korisnika do korisnika i dovesti do različitih interpretacija emitiranih memorijalnih poruka. Tudmanovu interpretaciju u citiranom članku, str. 25., 26., u kojoj obrazlaže postavljanje Meštrovićeve skulpture *Povijest Hrvata* ispred zgrade Rektorata i Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1976. g. i tumači memorijalnu poruku koja se tom skulpturom željela odaslati, ovdje ćemo alternirati jednim drukčijim tumačenjem. Dok on postavljanje spomenute skulpture u prostor vestibula, kao poveznice unutarnjega i vanjskog prostora, ujedno i na granicu javnog i društvenog prostora, povezuje s događanjima 1971. g. i s pokretom *hrvatskoga proljeća* te objašnjava kako upravo to pozicioniranje spomenika diktira čitanje njegove memorijalne poruke na način da povijest Hrvata može egzistirati unutar domene stručnog znanja, koje on smatra sinonimom društvenog znanja i diferencira ga od javnog znanja. Stoga je skulptura, prema njemu, intencionalno postavljena u prostor Sveučilišta, a ne u javni prostor kazališnog trga. Dakako, određene su premise tog tumačenja održive i prihvatljive. Može se povući i paralela s postavljanjem spomenika Mihu Pracatu, kao jedinom pojedincu, k tome i pučaninu, kojemu je Dubrovačka Republika u prvoj polovici 17. st. podigla spomenik u atriju Kneževa dvora u Dubrovniku, a ne na javnom trgu, kako ne bi podržavala kult ličnosti. Dakle, smješten je u atriju zgrade u

a promjenom njihova težišta dolazi do sukoba i s njim povezanoga sustavnog uništavanja baštine grupe koja je izgubila poziciju moći. Zadaća muzeja *više nije da samo pružaju ugodan bijeg od svakodnevnog života, niti su jednostavno skladišta sakupljene mudrosti. Muzeji su prešli u prvi plan borbe za reprezentaciju i za prepričavanje, revidiranje i predstavljanje prošlosti*.²⁵ Rasprostranjeni su primjeri društvene amnezije, vezani za stvaranje povijesnih mitova, paraistina i falsificirane prošlosti, u promoviranju kojih baštinske institucije, sklopte autocenzuri i konformizmu, snose dio odgovornosti. Katkad je istina o prošlosti nepoželjna, zastrašujuća i opasna za vladajuću društvenu grupu, pa ju je stoga poželjno revidirati i mitologiziranjem povijesnih događaja stvoriti njezinu prihvatljivu verziju u kolektivnoj memoriji. Malobrojni su npr. muzeji u SAD-u koji će beskompromisno progovarati o genocidu nad autohtonim američkim stanovništvom koji se dogodio u počecima stvaranja SAD-a, kritički govoriti o žrtvama atomskih bombi bačenih potkraj Drugoga svjetskog rata na Hirošimu i Nagasaki ili, primjerice, kritizirati američki osnivački povijesni mit o Zapadu. Kad tako nešto pojedini smioni muzeji i naprave, bivaju izloženi pritiscima različitih interesnih grupa, brojnim kritikama, pa čak i sankcijama. Iznimno je teško osporiti legitimnost i oduzeti spomenički pijedestal različitih nacionalnih heroja čija imena ili likovi krase ulice i trgove mnogih svjetskih gradova, pa i onda kad je notorno riječ o pojedincima upitnih vrijednosti i kvalitete, odgovornima za masovna stradanja i tragedije. Općenito, u zapadnoj kulturi i tradiciji dominiraju spomenici vojskovođa i ratnicima bitnima za jačanje i izgradnju nacionalnog identiteta, čije je herojstvo ipak katkad samo pitanje perspektive. Heroji jednih naroda krvnici su drugih. Prikladan je možda primjer Napoleona, koji je svojim vojnim pohodima u crninu zavio velik dio Europe.

Muzeji će s mnogo susprezanja progovarati o identitetima manjinskih, a time često i diskriminiranih grupa i supkultura. Rasne, nacionalne, vjerske, seksualne, političke i ine manjine (i njihovi narativi) ostaju zakinu-te i u sudjelovanju u stvaranju društvenog pamćenja, na sličan način kao što su deprivilegirane u uživanju njegovih blagodati. Paralela se nameće u isključenosti marginaliziranih grupa iz konzumiranja muzejskih i drugih baštinskih sadržaja. Taj je problem akcentirao švicarski suvremeni umjetnik Thomas Hirschhorn svojim poznatim umjetničkim projektom *Musée Précaire Albinet*, u sklopu kojega je 2004. g. u privremeni muzej, smješten u pariškom predgrađu Aubervilliers, lokalnoj zajednici servirao i približio vrhunska djela moderne umjetnosti iz kolekcija *Centre Pompidou* i *Fonds National d'art Contemporain*. Riječ je bila o približavanju umjetnosti i kulture grupama koje su od njih najudaljenije, možda samo i od njihove institucionalne forme jer ih baštinske institucije nerado vide kao svoju ciljnu grupu i poželjne korisnike. Primjerice, i danas je u Hrvatskoj nezamislivo da bi jedan povijesni muzej ili muzej Domovinskog rata posvetio izložbu žrtvama vojno-redarstvene akcije *Oluja*, bez ikakve

nakane da joj ospori legitimitet i umanji važnost oslobođenja velikog dijela okupiranoga nacionalnog teritorija, ali imajući za cilj odavanje pijeteta civilnim žrtvama koje su ciljano i sustavno protjerane, ubijene, lišene prava na prošlost i na vlastiti etnički identitet. A upravo bi muzeji kao *mediji metamorfoze, morali biti u stanju pretvoriti tu multikulturnu nepriliku u bogatstvo i prednost*.²⁶

Taj primjer jasno pokazuje nedostatak senzibiliteta za pravo na participiranje manjinskih identiteta u kolektivnoj memoriji i na učinkovitost javnih, posebice baštinskih institucija, u perpetuiranju povijesne amnezije.

Na suprotnoj strani spektra od amnezije, kao potpunoga gubitka i brisanja, u ovom primjeru kolektivnog pamćenja jedne zajednice, nalazimo hiperamneziju, koja označava stanje pretjeranoga, nekontroliranoga, neobuzdanog pamćenja. Često je hiperamnezija povezana s razvojem tehnologije, masovnom proizvodnjom, sveprisutnošću mas-medija, inflacijom konzumerizma. Gomilanje informacija, bez njihove sustavne obrade koja bi obuhvatila proces njihove selekcije, obrade i komunikacije, dovodi do šumova u informacijskim kanalima, ali i do informacijskog zasićenja, babilona, kakofonije (koje iz muzeološke perspektive možemo prikazati u svjetlu fenomena muzejskoga zamora). Nagomilavanje znanja ne korespondira sa sve većom mudrošću. Je li moguć renesansni *homo universalis* u doba postmoderne, u kojoj se količina dostupnih informacija eksponencijalno povećava? Kako među dostupnim informacijama odabrati one relevantne? Kako izbrusiti umijeće (grč. *techné*, lat. *ars*) selekcije kulturnih informacija koje bi najbolje i najvjerodostojnije reprezentirale značajke određenog identiteta? Kako u toj selekciji ne upasti u zamku selektivnog pamćenja, odnosno sjećanja koje predstavlja opasan poremećaj i disfunkcionalnost, podložan zlouporabi i manipulaciji promidžbe? Kako postići balans između vještina pamćenja i zaboravljanja, jezičac vage postaviti na idealnu udaljenost između amnezije i hiperamnezije da bi društveno pamćenje bilo plemenito? Odgovori su mnogostruki i kompleksni. Iz onoga što nas iskustvo, posebice kolektivno, uči, čini se ipak, da je za kvalitetnu evaluaciju i selekciju informacija ključno mjerilo mudrost kao prođuhovljen odnos prema znanju i prema životu uopće. Mudrost se naslanja na ljubav, a kao što umjetnička kaže: *La chose la plus importante, c'est l'amour*. Posthumanistički set vrijednosti, kao suvremena nadgradnja humanizma i renesanse, u središtu svoje potrage za mudrošću ima čovjeka, određenoga čovjekoljubljenom. A mudrost je kvaliteta kojom bi se trebao odlikovati i koja bi trebala biti vezivni element raznorodnih dijelova sustava društvenog pamćenja - sustava kontinuiranja društvenog identiteta, satkanoga od mnoštva zasebnih i povezanih identiteta. Memorijalni spomenici i drugi baštinski objekti fizički su odraz te mnogostrukosti identiteta. U svjetlu razvoja informacijske tehnologije, umjetne inteligencije i sofisticiranih sustava koji omogućuju memoriranje enormnih količina informacija u minimalnom dijelu materije, neki autori smatraju da je svrha memori-

jalnih spomenika ugrožena.²⁷ Ona zaista može biti, i jest, ugrožena, kao i sukus i kvaliteta memorijalne poruke koja se baštinom želi prenijeti, ako se, u očaranju tehnološkim napretkom, zanemare kriteriji mudrosti i humanosti. Tehnologija tada postaje sama sebi svrhom, ona čovjeku donosi privid sreće i vodi ga u "vrli novi svijet". Međutim, uloga spomenika nadrađa svoju čisto memorijsku namjenu i u sebi nosi i funkciju očuvanja i komuniciranja određenog identiteta. Spomenik zapravo jest minirasadnik mudrosti. Spomenik nije elektronička baza podataka, iako može biti i elektronički spomenik, poput nekog videodjela Billa Viole, primjerice, ili elektroničkog nadgrobno spomenika na groblju Montparnasse u Parizu. Spomenik komunicira drukčijim jezikom od onoga pukih memorijskih pomagala suvremene tehnologije, koji u usporedbi sa spomenikom imaju neusporedivo veće memorijske kapacitete. Međutim, jezik spomenika sadržava i mitološke, ceremonijalne, ritualne, magijske, očudjujuće elemente. Svojom dominantnom pozicijom u javnom prostoru on uistinu postaje snažan mehanizam javne memorije. Iako spomenik u doba postmoderne postaje i na neki način ostaje ugrožena vrsta izložena novim napadima, ne smatramo ga izgubljenim. Upravo u svijetu naglašene dehumanizacije, despiritualizacije, konzumerizma, dezorijentacije, alijenacije, individualizacije te životarenja i tumanaranja većine u *spleenu* tehnološke hiperprodukcije, prividne slobode demokracije i neoliberalizma te rastućega ljudskog ega, uloga baštine postaje još izraženija i suvremenom čovjeku potrebna. Baština viđena na taj način katalizator je očuvanja, razvoja i perpetuiranja humanističkog identiteta.

Memorijalni spomenici i njihov položaj u razdobljima promjene društvene paradigme

Memorijalni spomenici su prostorni i plastični objekti, ambijentalni objekti, koji su po svojoj komunikacijskoj formi trajni, nereplikabilni i analogni objekti.²⁸ Oni su kodirano društveno pamćenje i ujedno su sastavni dio javnog znanja.²⁹ Kao forme društvenog pamćenja³⁰, emitiraju određene javne poruke za čiju percepciju korisnici moraju poznavati metajezik, uz pomoć kojega ih mogu dekodirati, odnosno protumačiti njihov sadržaj.³¹ Njihova je funkcija društveno sjećanje na implicitna očekivanja društva, vrijednosti kojima određeni društveni poredak teži, predodžbe koje društvo stvara i čuva.³² Bitno je pritom uočiti razliku između društvenog sjećanja i povijesne rekonstrukcije događaja.³³ Dok povijesna znanost svoje zaključke temelji na povijesnim tragovima i izvorima, društveno sjećanje blisko je povezano s interpretacijom prošlosti. Baštinu možemo smatrati upravo interpretiranom prošlošću, jer predložci memorijalnih poruka baštine, potrebni za percepciju, razumijevanje i iskorištavanje informacija/poruka/znanja inkorporiranih u toj istoj baštini, i jesu interpretacijske matrice uporabe baštinskih objekata, a zadaje ih aktualni društveni poredak. Interpretacije prošlosti, ako nisu srodene s idejama istine, pravde, ljubavi i mudrosti, mogu biti izuzetno

opasne i dovesti do povijesnog revizionizma, društvenih nejednakosti pa i do oružanih sukoba. One mogu poslužiti kao povod za inflaciju negativnih društvenih trendova koji dovode do razdora, podjarmljivanja i konflikata, a u osnovi su svake političke propagande i povijesnih mitova, koji eksponencijalno jačaju u razdoblju kriza, obilno hranjeni od vladajućih elita.³⁴ Antipod tim negativnim procesima može se pronaći dobro sažet u Juvenalovu načelu koje je kasnije preuzeo Rousseau: *vitam impendere vero*.³⁵ Zato je vrijedno i bitno da "osobe koje se ozbiljno bave baštinom ne mitiziraju prošlost niti njezinu interpretaciju - baštinu"³⁶, već da im putokazi budu plemeniti. Mudrost nas uči o moći istine, istine koja može oživjeti uništenu baštinu, istine koja same rušitelje spomenika osuđuje na zaborav. *Razbijačima skulptura* javna će memorija razbiti spomen.

Različiti korisnici na različite načine vrednuju memorijalne poruke i u većoj ili manjoj mjeri se identificiraju s njima te ih smatraju dijelom vlastitoga identiteta. Društvene, i to ponajprije političke elite imaju dominantan utjecaj na organizaciju javnog prostora, kojega su memorijalni spomenici sastavni dio, a one ujedno najvećim dijelom određuju teksturu, kolorit i inklinaciju društvenoga pamćenja, satkanoga, među ostalim, i od memorijalnih poruka koje ta vrsta spomenika prenosi. Te iste vladajuće elite imaju monopol nad uređivačkom politikom javnih poruka koje putem te vrste komunikacijskih instrumenata žele emitirati.

Stoga je razumljivo da promjenom društveno-političko-ekonomskog poretka dolazi do tektonskih poremećaja u strukturi društvenog pamćenja. Šumovi u komunikacijskim kanalima očekivani su jer su se pošiljatelji dominantnih društvenih poruka sasvim promijenili, pa i poruke koje se sada odašilju korisnicima, u smislu zajedničkih društvenih vrijednosti, postaju stubokom drukčije. Stoga su memorijalni spomenici staroga režima neadekvatni za odašiljanje sada prihvatljivih i poželjnih memorijalnih poruka pa zato postaju suvišni, nepoželjni, pa čak i opasni u javnom prostoru. Atribucija značenja porukama koje su spomenici komunicirali uvelike se promijenila s promjenom društvene paradigme jer je nova vladajuća elita izdala nove općevažeće modele za korištenje memorijalnim porukama. Publiciran je novi pravopis metajezika potrebnoga za razumijevanje značenja memorijalnih poruka. I u novome i u starome društvenom poretku bila je riječ o ideološki intoniranom procesu, tako da su inauguracijom novog poretka spomenici koji su u starom stavu bili jedan od stupova društveno-političkog ustroja naglo postali, za vladajući pogled na svijet, opredmećenjem svega zla koje je *l'ancien régime* širio. Što su potpunije težnje novog režima, to će direktivnije tražiti uvođenje doba prisilnog zaborava.³⁷ Rušenje spomenika metafora je za rušenje režima koji ga je podigao.³⁸

Zbog promjene konteksta, u smislu idejne i ideološke okoline spomenika, nepotrebno i nepravedno, jednom osmišljenom amnezijom i uništavanjem spomenika anuliraju se ujedno i pozitivne vrijednosti koje su oni kao

kojoj se nalazilo središte vlasti, a koji je dijelom bio dostupan javnosti jer su ondje bili smješteni uredi javnih službi, te je time na pažljivo promišljen način odala priznanje velikom dobrotvoru Republike. Međutim, držimo da je prostor na kojemu je postavljen spomenik *Povijest Hrvata* također javni prostor (vrlo vidljiv, reprezentativan i uvijek dostupan) jer sveučilište jest javna, i to *par excellence* javna ustanova (s posebnim uvjetima članstva koji podrazumijevaju izvjesnu izvrsnost), rasadnik misli i ideja, sjemenište mudrosti, tako da postavljanje upravo tog spomenika te, 1976. g. na tako bitno javno mjesto možemo povezati, ne tako naivno, s novim Ustavom SFRJ iz 1974. g., koji uvodi decentralizaciju federacije, prenošenje više ovlasti na socijalističke republike kao federalne jedinice i liberalizaciju cjelokupnoga društvenog poretka. Čak i estetski, takvo je, ponešto diskretnije lociranje spomenika s obzirom na njegove umjetničke i plastične kvalitete, bogatije simbolikom i adekvatnije rješenje od njegova postavljanja u žiži nekoga gradskog trga. Zbog svega navedenoga bitno je i ispravno iščitati i takvu memorijalnu poruku iz postavljanja spomenika *Povijest Hrvata*, koju Miroslav Tuđman u svojoj analizi izostavlja.

32 Connerton, Paul. *Kako se društva sjećaju*. // Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2004.

33 Id., op. cit. (bilj. 24), str. 21- 23.

34 *Exempli gratia*: mit o superiornosti katoličke vjere u razdoblju inkvizicije; mit o superiornosti arijevske rase u temeljima nacizma; mit o superiornosti bijelog čovjeka u genocidu nad američkim Indijancima ili u segregaciji Afroamerikanaca u SAD-u ili u vrijeme apartheida u Južnoafričkoj Republici; inflacija i eksplozija agresivnog nacionalizma u ratnom sukobu pri raspadu SFRJ.

35 Juvenal ga navodi u svom djelu *Satire*, a Jean-Jacques Rousseau u *Sanjarijama samotnog šetača*.

36 Šola, Tomislav. *Baština kao poziv i društveno opredjeljenje*. // U: Ivi Maroeviću baštini u spomen (ur. Žarka Vujić i Marko Špikić), Zavod za informacijske studije, Zagreb, 2009., str. 111.

37 Connerton, Paul. op. cit. (bilj. 24), str. 20.

38 Gamboni, Dario. *The Destruction of Art*, cit., str. 51.

memorijali u sebi nosili. Njihova poruka, koja je izvorno mogla biti plemenita, proglašena je nepostojećom, kao i umjetnička vrijednost koju su mnogi od njih imali. Nadasve, potpuno se gubi njihovo reprezentiranje života jednoga razdoblja ako ih se, umjesto da ih se detronizira i rekontekstualizira, sustavno uništava. Prema francuskom filozofu Louisu Pierreu Althusseru, *oni koji su u ideologiji vjeruju da su po definiciji izvan nje, jedan je od učinaka ideologije praktično nijekanje vlastitih ideoloških obilježja posredstvom ideologije: ideologija nikad ne kaže, "ja sam ideološka".*³⁹ Tako je uništavanje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-ih godina, koje će detaljnije biti izloženo *infra*, sebi atribuiralo antiideološke i aideološke premise, bez svijesti da zapravo reprezentira agresivnu ideologiju koja, silom i razaranjem manjinskih identiteta ima cilj postati društveno dominantna. Simbolika svrgnutog režima, čije su vrijednosti nekritički potpuno odbačene i dezavuirane, kao da se ništa dobro u njemu nikada nije dogodilo, često je toliko intenzivna u tim spomenicima da ih, u emocijama snažno nabijenim razdobljima prevrata, nije dovoljno poslati u neki sekundarni kontekst, u ropotarnice prošlosti, složiti u depoe ili poredati u trenutačno nepopularne muzeje, već ih se želi fizički uništiti, istaliti, minirati, spaliti. *Ali, apsolutno novo jest nepojmljivo.*⁴⁰ Iako *apsolutno uništenje staroga nije moguće*, novi poredak, čiji je cilj dokidanje svega staroga, uspješno mobilizira društveni *mainstream*, zavodeći ga *poezijom trenutnog stvaranja "nove zemlje i novog neba", svojim radikalizmom.*⁴¹ U srazu dvaju suprotstavljenih modela dolazi do *eksplozivnog momenta*⁴², u kojemu novi model treba potpuno zamijeniti i poništiti učinke staroga, koji je proglašen heretičkim, a time i neprihvatljivim s pozicije društvene memorije. *Ipak, u civilizacijama zapadnog tipa (...) eksplozija razara tek dio slojeva kulture, čak i kada je taj dio vrlo znatan. Kontinuitet se isprepliće s eksplozijama stvarajući jedinstvenu povijesnu vezu. U binarnim strukturama momenti eksplozija mogu razarati lanac kontinuiranih redosljeda događaja, što neizbježno dovodi do dubokih kriza, ali i do temeljitih obnova.*⁴³ Memorijalni predlošci mogu, dakle, međusobno biti u linearnim odnosima kontinuiteta, a mogu biti i u eksplozivnim odnosima diskontinuiteta. U tom smislu kao posljedicu dubokih promjena društvenog konteksta treba istaknuti mogućnost čišćenja, preslagivanja, preispitivanja i obnove društvenih vrijednosti, koju eksplozija također implicira, a koja omogućuje kontinuiranje onih slojeva kulture staroga poretka koji bi, unatoč novom smjeru što ga je društvo izabralo, bili korisni i dragocjeni za njegovu sadašnjost i budućnost.

O pojmu i historijatu ikonoklazma

Neki su nam recentni primjeri pokazali da je zaključak po kojemu su *uvjeti što su tisućljećima ikonoklazam činili legitimnim načinom izražavanja danas zastarjeli*⁴⁴, ipak bio preuranjen. Suvremeni ratni sukobi, ali i pad komunizma u zemljama istočnoga bloka, dokazali su upravo suprotno: da načela i matrice sustavnog uništavanja

umjetničkih djela (i općenito spomenika) možemo pratiti kroz cijelu povijest ikonoklazma, do naše suvremenosti i događaja kojima smo nedavno i osobno mogli svjedočiti u vlastitoj zajednici.

Za početak bi trebalo ukratko pokušati definirati ikonoklazam i staviti ga u kontekst tematike ovoga rada, uz napomenu da su uzroci uništavanja umjetničkih djela raznorodni i da mogu biti estetske, vjerske ili političke naravi. Ikonoklazam, za naše potrebe shvaćen kao, najjednostavnije rečeno, uništavanje umjetničkih i općenito baštinskih predmeta, može biti iniciran i proveden odozgo ili odozdo. Ta dihotomija ovisi o činjenici stoji li iza njega državni aparat, odnosno nositelji političke moći ili pak potječe iz široke baze društva i događa se manje ili više spontano, unutar same dinamike pojedinih krucijalnih društvenih događaja poput revolucija, državnih udara, ratova, velikih ekonomskih kriza i sl. (ali ipak pod utjecajem određene ideologije i propagande). Ikonoklazam se pritom često pokazuje *privilegijom pobjednika.*⁴⁵

Historijat ikonoklazma, kao namjernog uništavanja umjetnosti, spomenika i baštine seže dosta daleko u prošlost, sve do vremena starih civilizacija. Primjerice, radi lociranja nekih njegovih najstarijih zabilježenih očitovanja - u Egiptu, u vrijeme promjene kulta, za vladavine faraona XVIII. dinastije, Amenofisa IV., kao i u razdoblju koje je nakon toga uslijedilo, zbog revanšizma i brisanja te "krivovjerne" faze iz sjećanja, možemo uočiti odnos prema spomenicima i prema umjetničkim djelima koje bismo današnjom terminologijom okarakterizirali kao moduse ikonoklazma.

Sam naziv ikonoklazam datira iz vremena Bizanta i poznatog sukoba ikonoklasta i ikonodula, sukoba zbog ikona, u kojemu su se od 726. do 843. g. te pobožne slike, zbog različitih pogleda na kult i religiju, našle na meti ikonoklasta, zajedno s njihovim štovateljima. Zanimljivo je iznijeti podatak da su se protiv ikona, a ne samo protiv njihovih poklonika, vodili sudski procesi u kojima su se prije njihova uništenja pokušavale izazvati i, dakako, osporiti njihove čudotvorne moći kako bi ih se svelo na samu njihovu materijalnu dimenziju i tako desakraliziralo, obezvrijedilo.

Kada Giorgio Vasari spominje srednjovjekovno uništavanje spomenika antike, on ga ne tumači kao odraz nesnošljivosti prema umjetnosti, već kao želju za poniženjem i rušenjem poganskih božanstava koje su ti spomenici veličali i štovali.

Reformacija je također, sa svojim animozitetom prema štovanju vjerskih slika, dala obol povijesnom kontinuitetu ikonoklastičke tradicije. Reformirano poimanje kršćanstva i protestantska logika nisu bili skloni pretjeranoj raskoši Crkve, koja se često očitovala u bogatstvu liturgijskih predmeta i svetih slika, koji su ponovno postali metom svojih ljutih protivnika.

Sljedeći neizostavan moment u povijesnom prikazu ikonoklazma jest Francuska revolucija, koja se svom silinom obušila na spomenike, umjetnost i građevine sta-

39 Citirano prema: Mitchell, W. J. T., *Ikonologija*, Zagreb, 2009., str. 212.

40 Connerton, Paul, op. cit. (bilj. 24), str. 11.

41 Lotman, Jurij Mihajlovič. *Kultura i eksplozija*. // Alfa, Zagreb, 1998., str. 195.

42 Ibid.

43 Ibid., str. 198.

44 Warnke, Martin, citirano prema: Gamboni, Dario. *The Destruction of Art, Iconoclasm and Vandalism since the French Revolution*. // Reaktion Books, London, 2007., str. 9.

45 Ibid., str. 23.

rog režima, ali je u isto vrijeme iznjedrila glas razuma ljudi koji su se svojim moralnim i intelektualnim autoritetom založili za očuvanje i zaštitu baštine. Pojam baštine se prema Andréu Chastelu, francuskom povjesničaru, prvi put i pojavljuje kao posljedica razaranja tijekom Revolucije. Napore za zaštitu baštine od tog vremena možemo promatrati kao sustavne, organizirane i konzervatorski elaborirane. Abbé Gregoire uvodi pojam *vandalizam*, razumijevajući pod njim sustavno uništavanje spomenika i drugih umjetničkih predmeta. Tijekom 1792. g. promulgirano je više dekreta kojima se naređuje uklanjanje ili uništavanje svih spomenika feudalizma. Victor Hugo se u svom kritičkom tekstu *Rat rušiteljima* obrušio na rušitelje baštine, čije je uništavanje svega vezanoga za Monarhiju i feudalni društveni poredak u Francuskoj uzelo maha tijekom prve polovice 19. st. Nekritički su se rušili dvorci, srednjovjekovni bedemi i tvrđave, kipovi vladara. Rušitelji umjetničkih i arhitektonskih remek-djela i drugih vrijednih djela, jedinstvenih tragova svoga vremena, svojim su nedjelima pokazali da su ponajprije neprijatelji ljepote i kulture, koju su nemilosrdno satri, vjerujući da se bore protiv tiranije staroga poretka, za koju su držali da je uništavana djela reprezentiraju i žele kontinuirati. Srušena tvrđava *Bastille* jedan je od najzloglasnijih simbola tiranije *ancien régime*a, kojoj je malo tko atribuirao ili danas atribuirao spomeničku vrijednost, a njezin se pad već više od 220 godina slavi kao najveći nacionalni spomendan u Francuskoj. Ostavljamo otvorenim pitanje ima li takvo ciljano uništavanje obilježja uništavanja baštine ili se može smatrati povijesno opravdanim činom.

Svrhovito je upozoriti na podatak da su Napoleonove trupe nakon rušenja Dubrovačke Republike (koja se, *nota bene*, odlikovala nekim na europskoj razini avangardnim i duboko humanističkim zakonskim rješenjima u regulaciji ljudskih i socijalnih prava gotovo četiri stoljeća prije nego što je donesen *Code civil*) uvele konje u klastar dominikanskog samostana, pretvorivši ga u konjušnicu i izdubivši pritom rupe u renesansnoj kamenoj plastici kako bi izradili *in situ* posude za napajanje svojih životinja. Zanimljivo je nadalje primijetiti da su ti ožljici u kamenu s vremenom i sami postali jednim od baštinskih slojeva na tkivu sakralnoga dubrovačkog zdanja.

Ovaj skraćeni povijesni pregled povijesti ikonoklazma upotpunit ćemo i primjerom odnosa austro-ugarskih vlasti prema kulturnoj baštini nekadašnje Dubrovačke Republike, koja je nakon pada Napoleona, odlukom Bečkog kongresa iz 1815. g., pripojena Habsburškoj Monarhiji. U tom su razdoblju neke utvrde i građevine iz srednjovjekovnog razdoblja poravnane sa zemljom jer su, navodno, prijetile sigurnosti građana. Pod pretekstom higijenskih razloga, popločeni su nadgrobni spomenici s grbovima domaćih vlastelinskih obitelji, u dubrovačkim crkvama, kapelicama i samostanima. Dakako, pravi je razlog bio uperen protiv lokalnog identiteta koji su uništeni spomenici odražavali i održavali na životu, a istodobno i protiv aspiracija Dubrovnika da ponovno ustanovi Republiku i uskrse njezinim padom

izgubljenu slobodu. Jer, kao što s jednoga drugog kamenog spomenika moto do danas ponosno kliče: *Non bene pro toto libertas venditur auro*. Razlozi dijela toga sustavnog uništavanja spomenika bliski su razlozima koje spominje Victor Hugo u anegdoti o prefektu koji ruši opatiju iz 14. st. kako ne bi zaklanjala prozore njegova salona. Slična je sudbina snašla i romaničku krstionicu dubrovačke katedrale, koja je preživjela veliki potres 1667. g., ali ne i ruku rušitelja baštine iz 1830. g. S tim vremenom i logikom korespondira Haussmanovo amputiranje dijelova tkiva staroga Pariza pod štitom modernizacije, industrijalizacije i javne higijene. U mnogim se europskim gradovima poput Pariza, Beča i Zagreba ruše srednjovjekovni fortifikacijski sustavi zbog postupnog gašenja njihove izvorne obrambene funkcije, a sve to u ime napretka i implementacije moderne infrastrukture jer nije prepoznata njihova spomenička i baštinska vrijednost, svijest o kojoj bi ih, možda, ili makar samo jednim dijelom, sačuvala i spasila.

Nacistički se režim u Njemačkoj 1930-ih godina osvajajući sve više političke i društvene moći i utjecaja, okomio na avangardnu umjetnost, posebice na umjetnike ekspresioniste i dadaiste, diskvalificirajući i uništavajući njihova djela kao primjere degenerirane umjetnosti (*Entartete Kunst*). Vichyjevska Francuska naredila je uklanjanje i topljenje velikog broja skulptura postavljenih u javnom prostoru, uz obrazloženje da postoji važna potreba za metalom radi razvitka agrikulture i industrije, dok se u zbilji obračunavala s formom i stilom koji su po službenom tumačenju reprezentirali degeneriranu umjetnost. Fotografije Pierrea Jahana i tekst Jeana Cocteaua u knjizi *La mort des statues*, objavljenoj u Parizu 1946. g., živopisno svjedoče o toj neslavnoj pariškoj epizodi destrukcije umjetnosti.

Svjetski ratovi, zahvaljujući razvoju sve ubojitijega, žesćega i razornijeg oružja, postali su primjeri bez premca u povijesti ikonoklazma. Sustavno je uništavana baština neprijatelja kako bi se uništio njegov moral i izbrisala njegova prošlost te u konačnici osporio njegov identitet kao zaseban i vrijedan entitet. Uništavanje vlastite baštine koje su provodili protivnici često se iskorištavalo u propagandne svrhe kako bi se stigmatiziralo neprijatelja kao barbarskog uništavatelja civilizacijskih proplamsaja. U toj dobro dokumentiranoj praksi nije zaostajala nijedna od zaraćenih strana. Otimanje umjetničkih kolekcija, posebice židovskoga sakralnog i umjetničkog blaga, ali i cijelih muzejskih zbirki poraženih naroda samo su djelići mozaika koji sam za sebe osuđuje strahote nacizma i fašizma. Ništa manju osudu ne zaslužuju ni saveznički vandalizmi koji su u svojim neselektivnim bombardiranjima talijanskih i njemačkih gradova nepovratno uništili vrijedne spomenike kulture tih dvaju naroda bogate i duge kulturne tradicije, čiji je utjecaj na zapadnu civilizaciju esencijalan i potpuno nesporen.

Svi ti rušilački podvizi, pratitelji ratnih trublja, doveli su do postupnog razvoja međunarodnoga kaznenog prava, koje je nakon Drugoga svjetskog rata pokušalo zaštititi

neke temeljne ljudske vrijednosti koje ni kaos rata ne bi smio dovesti u pitanje. Iako sporo u razvoju, gotovo pola stoljeća *in statu nascendi*, kritizirano kao selektivno i kao pravo koje jači nameću slabijima, humanitarno pravo (primjenjivano i razvijano od *ad hoc* međunarodnih kaznenih tribunala s kraja 20. st., kao i, u tom svjetlu viđeno, osnivanje i razvoj stalnoga Međunarodnoga kaznenog suda) jedino ima smisla i može ponuditi zaštitu ugroženih (u ovom primjeru baštinskih) vrijednosti, uz pretpostavku da pravo bude aproksimacija pravde i da su temeljna čovjekova prava, u koja će biti integrirano i pravo na vlastiti identitet, neupitne civilizacijske vrijednosti.

Pravna regulativa, detaljnije izložena *infra*, u posebnom poglavlju, unatoč plemenitim namjerama i istinskim naporima pojedinaca i zajednica, i dalje je nedovoljno jak instrument da bi (što bi bilo utopistički očekivati) spriječio ili (iz nešto realnije perspektive) smanjio, sustavna razaranja baštine. Unatoč postojanju adekvatnoga pravnog okvira i judikature koja osuđuje sustavno uništavanje spomenika kulture, ikonoklastičke tendencije ratovanja i dalje ostaju izražene, pa čak i eskaliraju u suvremenim ratnim sukobima. O sustavnom uništavanju baštine u ratovima pri raspadu bivše Jugoslavije raspravljat će se također u nastavku. Ti i drugi tragični ratni sukobi našega doba svjedoče o evoluciji, odnosno, preciznije rečeno, o degeneraciji ikonoklazma u njegove ekstremne i najrazornije oblike koji se mogu obuhvatiti neologizmima etnocida, urbocida, kulturocida/heritocida.

Osnove pravnog okvira zaštite baštine u ratnim sukobima

Pravo, kao sustav pravnih pravila kojima država propisuje prihvatljive načine ponašanja na svim područjima ljudskoga života, dakako, ne zaobilazi ni područje koje je predmet ovog rada. Kako nacionalno, hrvatsko, tako i međunarodno pravo svojim pravnim propisima štite baštinu od ciljanoga i sustavnog razaranja. Mehanizmi zaštite uspostavljeni su sustavom nacionalnih i međunarodnih pravnih akata te normi međunarodnoga običajnog prava koji propisuju kaznene sankcije za osobe koje, kršeći vrijednosti zaštićene međunarodnim pravom, uništavaju kulturnu baštinu. Ako je riječ o sustavnom uništavanju baštine u sklopu oružanih sukoba, kaznena odgovornost počinitelja propisana je granom kaznenoga i, posebice, međunarodnoga kaznenog prava. Bitno je naglasiti da pritom nije riječ o kaznenim djelima općeg kriminaliteta (primjerice, o kaznenom djelu uništenja i oštećenja tuđe stvari), pod koje bi se mogli svesti pojedinačni slučajevi u kojima, u mirnodopskim uvjetima, bez nekoga orkestriranog načina djelovanja i uništavanja, stradavaju spomenici i baštinski predmeti.

Radi uspješnijeg definiranja pojma kulturocida, ovdje se svakako, barem okvirno, trebamo dotaknuti zločina genocida, koji je sadržajno povezan sa sustavnim uništavanjem baštine kao sadržajem mogućega pojma

kulturocida/heritocida. Pojam genocida definiran je Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, usvojenom na Općoj skupštini Ujedinjenih nacija⁴⁶ 1948. g. Prema toj definiciji, koju preuzimaju statuti međunarodnih kaznenih sudova i mnoga nacionalna zakonodavstva, genocid je zločin usmjeren na potpuno ili djelomično uništenje zaštićene grupe kao takve. Riječ je o fizičkome ili biološkom uništenju nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe za koje je bitna genocidna namjera počinitelja toga kaznenog djela.

Iako međunarodno kazneno pravo ne poznaje pojam kulturnoga genocida, u literaturi nailazimo na srodan pojam etnocida, koji označava *proces u kojem određeni narodi ili etničke manjine tijekom ratova gube svoj rasni, etnički ili kulturni identitet*.⁴⁷ I neki nacionalni sudovi šire tumače pojam genocida, na način da on obuhvaća i "kulturni genocid"⁴⁸, koji se odnosi na uništenje kulturnog identiteta zaštićene grupe, ali bez njezina fizičkog uništenja (primjer presude Saveznog suda u predmetu Jorgić, iz 1999. g., kojom je njemačko pravosuđe, primjenjujući načelo univerzalne jurisdikcije, osudilo bosanskog Srbina Nikolu Jorgića za genocid na kaznu doživotnog zatvora, a presudu je, postupajući prema podnesku osuđenika, potvrdio i Europski sud za ljudska prava u Strasbourgu).

Sustavno uništavanje kulturne baštine može se povezati i s kaznenim djelima ratnih zločina, pod kojima se razumijevaju teška kršenja međunarodnoga humanitarnog prava (najvećim dijelom inkorporiranoga u četiri Ženevske konvencije iz 1949. g. i njihova tri Dopunska protokola), počinjena u (ne)međunarodnim oružanim sukobima te kršenja zakona i običaja ratovanja. Prvi i drugi Dopunski protokol Ženevskih konvencija izričito zabranjuju provedbu neprijateljstava prema kulturnim dobrima. Precizniju definiciju kulturnih dobara daje Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba i njezin Dopunski protokol, kojih je Republika Hrvatska, kao pravna sljednica bivše SFRJ, potpisnica. Ta je konvencija donesena na zasjedanju UNESCO-a (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) u Den Haagu 1954. g., s ciljem da se u budućim sukobima što više i što efikasnije sačuva svjetska kulturna baština. Prema odredbama Konvencije, označena kulturna dobra, koja obuhvaćaju važne arhitektonske spomenike, umjetnička djela, knjige i manuskripte umjetničkoga i kulturnog značenja, muzeje, biblioteke, arhive, arheološke lokalitete i povijesne građevine, zaštićena su u ratnim uvjetima. Visoke stranke ugovornice dužne su spriječiti svaku akciju koja bi mogla ugroziti kulturna dobra te kazneno progoniti osobe i skupine koje izdaju naređenja kojima se mogu ugroziti ta dobra. Tako čl. 1. Konvencije govori o dobrima *od velikog značaja za kulturnu baštinu*, a čl. 53. Dopunskog protokola odnosi se na objekte koji *čine kulturnu i duhovnu baštinu*. Kulturna dobra nabraja i statuti međunarodnih sudova spominjući pritom zauzimanje, uništavanje ili namjerno oštećivanje vjerskih, dobrotvornih i obrazovnih ustanova, umjetničkih zavoda

46 Budući da pojmovi *nacija* i *narod* nisu sinonimi, a pojam *nacija* označava širu kategoriju, kod koje je naglasak na političkoj i pravnoj komponenti određene zajednice ljudi, najčešće nastanjene na području nacionalne države, pravilnije je govoriti o instituciji Ujedinjenih nacija nego o Ujedinjenim narodima, jer su narodi u toj organizaciji predstavljeni putem nacionalnih država.

47 Šulc, Branka. *Muzeji u ratu*. // U: Pavić, Vladimira (ur.). *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 1997., str. 14.

48 Stevančević, Jelena i Jovanović, Ivan (ur.). *Vodič kroz Haaški tribunal - propisi i praksa*, Beograd, 2007., str. 65.

i znanstvenih ustanova, povijesnih spomenika te umjetničkih i znanstvenih djela.

Nürnberški i Tokijski procesi, vođeni pred *ad hoc* međunarodnim kaznenim tribunalima što su ih osnovali pobjednici u Drugome svjetskom ratu, kaznili su, prvi put u povijesti, pojedince optužene za uništavanje spomenika kulture i kulturno-povijesnih cjelina. *Ad hoc* tribunali koje je osnovalo Vijeće sigurnosti UN-a 1990-ih godina postavili su, na tom tragu, procesuirati osobe odgovorne za namjerno uništavanje kulturne baštine.

U tom su smislu ilustrativni te u judikaturi i jurisprudenciji međunarodnog humanitarnog prava važni predmet Međunarodnoga kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju protiv opt. Pavla Strugara i kazneni predmet protiv opt. Miodraga Jokića, koji su pravomoćno osuđeni, među ostalim inkriminacijama, i za ratni zločin uništavanjem kulturne baštine u napadu na povijesnu jezgru Dubrovnika 6. prosinca 1991. g. Sudsko je vijeće, pod predsjedanjem nizozemskog suca Alphonsa Oriea, u svojoj presudi na temelju priznanja krivnje iz 2004. g., protiv admirala Miodraga Jokića, zapovjednika 9. vojno-pomorskog sektora Jugoslavenske mornarice, među ostalim, zaključilo da je *minobacački napad na Stari Grad bio napad protiv povijesti i baštine regije i također protiv kulturne baštine čitavog čovječanstva*.⁴⁹ U presudi protiv nekadašnjega generala JNA Pavla Strugara, iz 2005. g., raspravno vijeće, pod predsjedanjem australskog suca Kevina Parkera, detaljnije se bavilo pravnom analizom "zločina uništavanja ili namjernog oštećivanja kulturne baštine"⁵⁰ te je zaključilo da je predmetni artiljerijski napad JNA na Stari grad, koji je trajao više od 10,5 sati, bio namjerna napad počinitelja na civilno stanovništvo i civilne objekte Staroga grada za koje je optuženik, kao zapovjednik 2. operativne grupe JNA, zapovjedno odgovoran.

Osim međunarodnopravnih propisa, i nacionalni pravni sustavi, među kojima, dakako, i hrvatski, sadržavaju pravna pravila kaznenog prava namijenjena zaštitu baštine u ratnim sukobima.

Osnovni krivični zakon Republike Hrvatske (NN 53/91, 39/91 i 91/92), koji je bio na snazi za vrijeme Domoinskog rata, a koji se i danas primjenjuje u sudskim procesima vezanima za ratne zločine počinjene u tom razdoblju, u čl. 130. regulirao je kazneno djelo "uništavanja kulturnih i povijesnih spomenika". Kazneni zakon iz 1997. g. (NN 110/97), izmijenivši terminologiju, ali zadržavši bit, u članku 167. propisivao je, u sklopu glave kaznenih djela protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, kazneno djelo "uništavanja kulturnih dobara i objekata u kojima se nalaze kulturna dobra".⁵¹

Ponešto drukčiju pravnu regulativu, usklađenu s razvojem međunarodnoga kaznenog prava, donosi novi hrvatski Kazneni zakon iz 2011. g. (NN 125/11), koji inkriminacije dotad obuhvaćene *supra* citiranim zakonskim člankom i zasebnim kaznenim djelom obuhvaća kaznenim djelom ratnog zločina, pri čemu u čl. 91. st. 2.

t. 9. propisuje da se ratni zločin može počiniti i *usmjerenjem napada protiv zgrada posvećenih vjeri, obrazovanju, umjetnosti, znanosti ili humanitarnim svrhama, protiv povijesnih spomenika i kulturnih dobara, bolnica i mjesta na kojima se prikupljaju bolesni i ranjeni, pod uvjetom da nisu vojni ciljevi*.

U ovoj analizi valja imati na umu da pravo nije autonoman sustav, već da je ono odraz šire društvene realnosti u kojoj egzistira i koju regulira. Stoga, poput samog društva i njegova življenja, ni pravo nije savršeno. Unatoč svojoj stalnoj težnji pravdi, ono ostaje samo njezina aproksimacija. Međutim, ta usmjerenost prava prema pravdi za sve poštene i mudre pravnike ostaje *sine qua non* strukovna i vrijednosna orijentacija. Pravo neće iskorijeniti nepravde, zla i zločine, ali će im se suprotstaviti. Zlu širokog obuhvata i dalekosežnih posljedica, koje ugrožava društvo kao cjelinu, čak *in extremis* i cjelokupnu civilizaciju, suprotstavlja se korpus pravnih normi međunarodnoga kaznenog prava. *Nikad se ne bi trebalo zaboraviti da je ovaj korpus prava, više nego ikoli drugi, rezultat mirijada malih ili velikih tragedija*.⁵² Unatoč svojoj manjkavosti, jer djeluje *ex post facto* s obzirom na sustavna i brutalna razaranja baštine, međunarodno humanitarno pravo i dalje ostaje najmoćnije poznato i primjenjivo oružje u suprotstavljanju baštinskim rušiteljima u ratovima. U njegov mehanizam saniranja posljedica već počinjenih krimeana ugrađen je i izvjesni mehanizam specijalne i generalne prevencije s obzirom na moguće buduće počinitelje odnosnih kaznenih djela. U sprezi s odgojno-obrazovnim sustavom, ono može postići konkretne i mjerljive rezultate. Daleko od svojstava panceje, međunarodno humanitarno pravo, iako nekad viđeno u svjetlu pravde moćnih i pravde pobjednika, u svojoj iskrenoj intenciji, ali i u sve sveobuhvatnijim posljedicama, odraz je humanističkog svjetonazora, u kojemu baština i duhovne vrijednosti zajednice zaslužuju snažnu zaštitu od razorne ugroze kojima u ratnim konfliktima bivaju izloženi.

Sustavno uništavanje baštine u ratu u Hrvatskoj 1991. - 1995.

Krvavi rat u kojemu se raspala bivša SFRJ po svojoj je prirodi bio kompleksan i slojevit ratni sukob, najvećim dijelom obilježen agresijom Srbije i Crne Gore na bivše federalne jedinice koje su iskoristile svoje ustavno pravo na samoodređenje, zajamčeno socijalističkim republikama Ustavom SFRJ iz 1974. g. te proglasile neovisnost i međunarodnim priznanjem postale suverene države. Rat je također bio obojen elementima građanskog rata (kako u Hrvatskoj, tako i u Bosni i Hercegovini), pri čemu su, silom i zločinima, predstavnici političkih elita sukobljenih naroda željeli postići etnički čiste prostore. Cilj im je bio uništiti etnički identitet svojih protivnika. Čovjek je u toj "pogubi ljudske naravi" izgubio svoje neotuđivo pravo na vlastiti prostor koji je za njega osobno značio subjektivni, često neprimjetni spoj prirodnog i povijesnog

49 MKSJ, broj predmeta IT-01-42/1-S, Tužitelj *versus* Miodrag Jokić, str. 14. prvostupajnske presude.

50 MKSJ, broj predmeta IT-01-42-T, Tužitelj *versus* Pavle Strugar, str. 131-135. prvostupajnske presude.

51 Tekst citiranoga zakonskog članka glasio je:

1) *Tko kršeći pravila međunarodnoga prava za vrijeme rata ili oružanoga sukoba uništava kulturna dobra ili objekte namijenjene znanosti, umjetnosti, odgoju ili humanitarnim svrhama, kaznit će se kaznom zatvora najmanje jednu godinu.*

(2) *Ako je kaznenim djelom iz stavka 1. ovoga članka uništen jasno prepoznatljiv objekt koji je kao kulturna i dubovna baština naroda pod posebnom zaštitom međunarodnoga prava, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora najmanje pet godina.*

52 Cassese, Antonio. *International Criminal Law*, Oxford, 2003., str. xv.

u prostoru i tako određivao dio njegova identiteta.⁵³

Kao odraz ratnih bestijalnosti, na koje se Stari kontinent smatrao imunim još od vremena nakon strahota Drugog svjetskog rata, u pravnoj, ali i široj društvenoj misli nastao je i razvio se pojam etničkog čišćenja. Na prvi pogled elegantan sudionik tezaurusa neke znanstvene discipline, pojmovno čist, kao što mu i ime implicira, sadržajno je odiozan i ispunjen najvećim grozotama koje je lice Zemlje gledalo, nažalost, u svim epohama. Jer, kao što mudrac reče: *Nihil novi sub Sole*.

U agresiji na Republiku Hrvatsku, kojoj je cilj bio osvajanje teritorija koji su sljedbenici velikosrpske političke misli smatrali dijelom "srpskih zemalja", perfidna taktika obuhvaćala je etničko čišćenje željenog područja od nesrpskog stanovništva, a ujedno i čišćenje svih tragova hrvatskog identiteta s tih prostora. To je značilo i (...) uništavanje materijalnih potvrda nacionalnog identiteta Hrvatske, jer su sustavno uništavani i oštećivani, osim povijesnih cjelina gradova, i sakralni objekti, tradicijska arhitektura, napose sela, arheološka nalazišta, cijeli kulturni krajolici, knjižnice i muzeji i druga ishodišta zajedničke memorije (...).⁵⁴ Pojam *kulturocida*, i njemu srodan pojam *urbocida*, u kontekstu karakterizacije tog rata, upotrebljava i Maroević, iako ne daje njegovu definiciju ni konkretniju teorijsku razradu.⁵⁵

U tekstu autorice Vlatke Pavić *Registar ratnih šteta na muzejima i galerijama* utvrđeno je⁵⁶ da je od 204 muzeja, galerije i muzejske zbirke u RH oštećeno i uništeno 66 muzejskih zgrada. Štete na muzejskoj građi zabilježene su u 45 muzeja i zbirki, i to na način da je nestao 6 551 muzejski predmet, uništeno ih je 1 430, a oštećeno 728. Ratna šteta zabilježena je na 2 271 zaštićenom spomeniku kulture.⁵⁷ Navedeni podaci upućuju na činjenicu da cilj tog rata nije bio samo uništiti fizički integritet ljudi koje je trebalo protjerati s određenog prostora, već su se trebali razoriti i zatrti tragovi kulture tog sada nepoželjnoga i anatemiziranoga (zbog odrednica njegova nacionalnoga, vjerskog i političkog identiteta) čovjeka iz prostora koji je stoljećima nastanjivao, izgrađivao i oplemenjivao. Spomenicima i drugim nositeljima kulturnog identiteta hrvatskog naroda neprijatelj je želio uništiti ne samo fizički, strukturalni, već i onaj dublji, duhovni i simbolički identitet. Dakle, baština, u ovom primjeru, nije stradala kao slučajna posljedica borbi niti kao kolateralna žrtva ratnog sukoba, već je u njemu namjerno i sustavno uništavana. O tome svjedoče mnogobrojni primjeri namjernog razaranja spomenika kulture, od kojih ćemo kao svrsishodan spomenuti slučaj granatiranja ostataka monumentalne fasade cistercijske opatijske crkve iz 13. st. u Topuskom, koji je pošteđen granatiranja srpskog agresora, sve dok na nj nije stavljena tzv. haaška zastava - znak raspoznavanja predviđen za obilježavanje i zaštitu spomenika kulture od napada zaraćenih strana, ugovornim normama humanitarnog prava, *in concreto* čl. 16. i 17. Haaške konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba. Kada je, međutim, obilježen na način propisan Haaškom konvencijom, taj

vrijedni spomenik kulture pogođen je s nekoliko izravnih minobacačkih pogodaka. Odredbe Haaške konvencije očito su ostale mrtvo slovo na papiru. Označeni spomenici kulture često su postali još uočljivijom i samim time izloženijom i ranjivijom metom napada. U prilog toj tezi govore i primjeri masakriranja kipova svetica i svetaca iz crkava u mjestima koja je bio okupirao neprijatelj. Oni upućuju na to da baštinski predmeti nisu mrtve stvari, već da u njima stanuje život koji je u ratnim okolnostima ugrožen jednako kao i ljudski.

Destruktivan odnos prema baštini nije *momentum novum* upravo ovoga rata. Primjere oskrnjavanja hramova, riznica, crkava, dvorova, sela i gradova, domova i foruma nalazimo kroz cijelu povijest ratovanja: Aleksandrijska biblioteka tri je puta opustošena; Kartaga, dvaput od Rimljana savrnjena sa zemljom, na poticaj zapamćenih govora senatora Katona Starijeg *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*; pa potom, nakon što se "kolo od sreće, uokoli vrteći se" zaokrenulo, paljenje nekad neuništivoga Rima od horda Barbara; uništavanje likova kršćanskih svetaca u podzemnim crkvicama Kapadokije nakon najezde turskih osvajača; obezglavljenja i obeskriljenja lavova Svetoga Marka duž Dalmatinske obale nakon pada Venecije pod Napoleonovu vlast; nacističko javno spaljivanje nepoćudnih, ponajprije židovskih, a zatim socijalističkih i drugih neodgovarajućih knjiga⁵⁸ u Berlinu, 1933. g.; uništavanje "degenerirane umjetnosti" od totalitarnih režima, kakav je, primjerice, bio nacistički uništavateljski progon omražene *Entartete Kunst*, ili pak uništavanje djela avangardnih umjetnika u SSSR-u; nacističko bombardiranje i uništenje varšavskoga *Starog miasta* i savezničko uništavanje Dresdena, oboje u Drugome svjetskom ratu; talibansko uništavanje više od 1 500 godina starih kipova Bude u Afganistanu 2001. g.; pljačka bagdaskog muzeja za vrijeme intervencije SAD-a i saveznika u Iraku 2003. g. itd.

Međutim, u ratu ili, bolje reći, u ratovima u kojima je nestala jugoslavenska federacija namjera da se uništavanjem baštine kao nositelja neprijateljeva identiteta neprijatelj i ponizi, pokori, porazi i uništi postala je toliko očita da je na neki način izbila u prvi plan ratovanja. Mnogi slojevi identiteta, protekom dugih razdoblja nataloženi na materijalnoj strukturi baštinskih predmeta, u hipu su nepovratno izgubljeni u eksplozijama i paležu viora rata.

Znanstvena ozbiljnost i moralni integritet zahtijevaju da se na ovome mjestu osvrnemo i na činjenicu da se nisu umnogome razlikovale metode koje je hrvatska strana primjenjivala nastojeći etnički očistiti dijelove svoga područja s većinskim srpskim stanovništvom ili dijelove područja Bosne i Hercegovine, u kojima je bošnjačka etnička zajednica postala za Hrvate (i Srbe) nepoželjna. Identične i neopravdive nakane imalo je Hrvatsko vijeće obrane, potpomognuto Hrvatskom vojskom kad je, primjerice, 1993. g. razorilo poznati mostarski Stari most i brojne džamije te druge spomenike otomanske kulture i življenja na istočnoj obali Neretve, u Mostaru. Namjera

53 Maroević, Ivo. *Rat i baština u prostoru Hrvatske*. // Matica hrvatska Ogranak Petrinja, 1995., str. 36.

54 Šulc, Branka. *Muzeji u ratu*. // U: Pavić, Vladimira (ur.). *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 1997., str. 14.

55 Maroević, Ivo. *Rat i baština* (cit.), str. 23. i Maroević, Ivo. *Croatian museums in the 1991-1992 war*, u: Ivančević, Radovan (ur.). *Cultural Heritage of Croatia in the war 1991/92*, Zagreb, 1993., str. 192.

56 Pavić, Vladimira. *Registar ratnih šteta na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*. // U: Pavić, Vladimira (ur.). *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 1997., str. 55.

57 Šulc, Branka. *Muzeji u ratu*. // U: Pavić, Vladimira (ur.). *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 1997., str. 14.

58 Među paljevinama, *les combustibles*, kako ih znakovito u istoime-nom literarnom djelu naziva suvremena belgijska spisateljica Amélie Nothomb, u lomačama promidžbene mašinerije nacističke Njemačke našla su se i djela Heinricha Heinea, koji je, zanimljivom sinkroničnošću, stoljeće prije bio zapisao da se ondje gdje se pale knjige na kraju pale i ljudi.

i metode bile su iste kao i one kojima se koristila srpsko-crnogorska strana u zatiranju hrvatskog identiteta na području Republike Hrvatske. Sustavan je i pomno osmišljen bio plan tadašnjih hrvatskih vlasti da sa svoja područja izbrišu srpski identitet koji se stoljećima u Hrvatskoj izgrađivao. On više nije smatran bogatstvom i odrazom isprepletanja raznolikih kulturno-povijesnih utjecaja, već je postao nepoželjan teret i opasan balast kojega se po svaku cijenu trebalo riješiti. Granice su se ponovno pretvorile u ograde i isključile su mogućnosti iskorištavanja prednosti što ih nude kulturne amalgamacije svojim specifikumima. Dok je bjesnjela agresija na Hrvatsku, u kojoj je uništavanje hrvatske baštine uzimalo sve većeg maha, istodobno se događalo sustavno uništavanje manjinske, srpske baštine u Hrvatskoj, suočavanje s kojim do danas nije našlo pripadajuće mjesto ni spomen u memorijalnome, umjetničkom, medijskom ni, općenito, javnom prostoru i diskursu. Pošteno je spomenuti i taj nečasni segment baštinskog razaranja u kojemu su uništeni mnogi materijalni i nematerijalni nosioci srpskog identiteta na području Hrvatske. Institucionalizirano uništavanje bibliotečne čirilične i srpske knjižne građe⁵⁹, miniranje i paljenje srpskih pravoslavnih crkava, manastira i drugih spomenika prisutnosti i uloge srpskog naroda u životu Hrvatske, nije bilo rijetkost i tek je nedavno doživjelo osudu aktualne hrvatske političke vlasti.

Takvim i sličnim postupcima, kojima je hrvatska strana sudjelovala u zatiranju bošnjačkoga i srpskoga kulturnog identiteta, Hrvatska je u stručnoj i široj javnosti dijelom izgubila opravdani status žrtve agresije kojoj je bila izložena. *Taj je rat pokušao zbrisati vjekovnu vezu između Hrvata i drugih ljudi i naroda koji su na hrvatskom tlu stoljećima zajedno živjeli.*⁶⁰

*Muzeji nisu učinili apsolutno ništa da se odupru uzavreloj srednjovjekovnoj kampanji "Blut und Boden" koja je raspaljivala ratnu atmosferu.*⁶¹

Ni međunarodna zajednica nije bila odveć učinkovita u vrijeme kada su razarani spomenici, već tada uvršteni na UNESCO-ovu Listu svjetske baštine: stara gradska jezgra Dubrovnika, Dioklecijanova palača u Splitu i Plitvička jezera, ili oni poput šibenske katedrale svetog Jakova, koji će tek kasnije biti uvršteni na Listu. Reakcija je stigla *post festum*, u obliku izdašne financijske i stručne pomoći pri obnovi oštećene i uništene baštine, kao i pravdom MKSJ-a, koji je osudio napad na povijesnu jezgru Dubrovnika 6. prosinca 1991. g. kao ratni zločin (v. *supra ad.* 5.).

Iako je u smislu obnove mnogo napravljeno, proći će mnogo vremena dok se izliječe svi ožiljci rata na baštinskom tkivu Hrvatske. Obnova i ponovno uspostavljanje oštećenih i uništenih identiteta i kolopleta njihovih odnosa još je mukotrpniji i dugoročniji proces kojemu ovaj rad želi u određenom segmentu pridonijeti.

Sustavno uništavanje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990. - 2000.

U poraću Drugoga svjetskog rata, kao i tijekom cijelog razdoblja postojanja jugoslavenske socijalističke federacije, čiji je Hrvatska bila dio, inaugurirani su brojni antifašistički spomenici koji su jasno odražavali osnovne društvene vrijednosti i važeću društvenu ideologiju, utemeljenu na antifašizmu i Narodnooslobodilačkoj borbi. Oko 6 000 antifašističkih spomenika i spomen-obilježja⁶² podignutih diljem Hrvatske imali su cilj sačuvati uspomenu na žrtve stravičnih zločina te veličati hrabrost ljudi koji su poginuli boreći se protiv fašizma i nacizma, koji su već dobrano prijetili da svojim mrakom zarobe svijet. Indikativan je podatak da nije postojalo nijedno antifašističko spomen-obilježje na kojemu nije bila uklesana riječ *sloboda*.⁶³ Uspostavom neovisne i suverene Republike Hrvatske 1990. g., na demokratskim izborima izabrana nova vlast odlučila je radikalno raskinuti sve veze s prethodnim društvenim poretkom i njegovim vrijednostima. Bitno je naglasiti da se ta promjena ekonomsko-političkog poretka i društvene paradigme događala u ratnim uvjetima, u kojima je Hrvatska napadnuta od velikosrpskog agresora te je za vladajuće strukture utoliko važnije bilo ujediniti i osnažiti hrvatsko nacionalno biće i obraniti ga od izravne ugroze. Nažalost, obrana hrvatskoga nacionalnog identiteta poprimila je zloćudne oblike ugrađivši u sebe veliku dozu etničke isključivosti i ujedno tražeći vlastiti povijesni legitimitet i kontinuitet u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj koja je rasno istrijebljenje bila ozakonila svojim pravnim poretkom i provodila ga putem koncentracijskih logora, čiji je najzloglasniji primjer bio Jasenovac. Ostaci i pobornici toga poraženog režima, i sami neonacisti i neofašisti po svojim vrijednosnim opredjeljenjima koja su otvoreno i javno zagovarali, promicali, ali i realizirali, uspjeli su se do najviših pozicija u državnom aparatu. U susjednim državama, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, *nota bene*, opisana je situacija bila gotovo pa zrcalno odražena, samo s drugim imenima i odnosima moći, što je učinilo vrlo živima reminiscencije na stradanja iz Drugoga svjetskog rata, koja su se nakon 50 godina ponovila. Razbješnjeli nacionalizmi pokosili su ljudske živote i razorili baštinu. Spomenici Narodnooslobodilačke borbe u novom su društvenom okruženju postali emitori pogrešnih poruka koje je trebalo prigušiti ili potpuno utišati. Iako humanistički po svojoj prirodi i memorijalnoj poruci koju su prenosili, postali su anatomizirani od političke elite, i to na način da je stvoren komunikacijski šum te su u komunikacijski proces infiltrane poruke koje ti spomenici izvorno nisu nosili, a činile su ih opasnim, nepoželjnim i prijetecima za novoinstaliranu vlast. Unatoč nedvosmislenoj poruci slobode, antifašističkim su spomenicima atribuirane poruke velikosrpstva, despotizma i totalitarističkih ugnjetavanja bivšeg komunističkog režima, koje je trebalo ukloniti iz kolektivnog pamćenja i iz javnog prostora. Kao što je srpskom narodu, nakon stoljeća života na prostoru Hrvatske, novim hrvatskim Ustavom izbrisan status

59 Možda najpoznatiji primjer tog "knjigocida", kako ga naziva profesor Ante Lešaja, jest sustavno uništavanje, pod krinkom otpisa, srpske bibliotečne građe u Narodnoj knjižnici općine Korčula.

60 Maroević, Ivo. *Rat i baština*, cit., str. 24.

61 Šola, Tomislav. loc. cit. (bilj. 7).

62 Hrženjak, Juraj (ur.). *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990. - 2000.*, Zagreb, 2002., str. IX.

63 Ibid.

konstitutivnog naroda, mogućnost suživota izbrisana je i uništavanjem spomenika koji su proklamirali bratstvo i jedinstvo južnoslavenskih naroda.

Jasno je da je u prethodnom režimu postojala inflacija te vrste spomenika i da su često zloupotrebjavani u propagandne svrhe, međutim alternativa nemilosrdnom uništavanju svakako je bila muzealizacija dijela spomenika i dislokacija nekih od njih na manje dominantna mjesta u javnom prostoru.

Nema sumnje da je uništavanje spomenika NOB-a u Hrvatskoj od 1990. do 2000. g. bilo namjerno i sustavno te da se provodilo pod političkim patronatom tada vladajuće političke stranke i najviših vojnih i političkih dužnosnika. Toj tvrdnji u prilog govori ponajprije masovnost uništavanja antifašističke baštine Hrvatske, ali i činjenica da su u uništavanju nekih spomenika upotrijebljene velike količine eksploziva koji je *tempore criminis* bio deficitarna roba, dostupna vrlo ograničenom krugu ljudi, i to uglavnom iz vojnih i policijskih struktura. U spomenutom razdoblju u Republici su Hrvatskoj srušena, oštećena, oskrvnuta ili iz javnog prostora uklonjena 2 964 spomen-obilježja, od čega 731 spomenik i spomen-obilježje znatne umjetničke i kulturno-povijesne vrijednosti.⁶⁴ Pojedini od njih bili su remek-djela istaknutih umjetnika, poput *Spomenika pobjedi naroda Slavonije* autora Vojina Bakića, podignutoga u selu Kamenska kod Požege 1968. g., koji u njegovoj lisnatoj formi, Radovan Ivančević titulira kao nesumnjivo jedan od najsajnijih apstraktnih spomenika u svijetu. Godine 1991. spomenik su minirali pripadnici HV-a, a ploče njegove oplate, izrađene od nehrđajućeg čelika, iskorištene su u Slavonskom Brodu za proizvodnju posuđa. U Dubrovniku je na Trgu oružja, unutar spomeničke gradske jezgre, 1954. g. podignut spomenik borcima Narodnooslobodilačkog rata, rad kipara Frana Kršinića. Polovicom prosinca 1992. g. spomenik je miniran, da bi potom lokalna HDZ-ova vlast njegove ostatke i njegovo postolje trajno uklonila i time dala svoj blagoslov tome vandalskom činu. Ni nakon promjene lokalne vlasti 2009. g. u nekadašnjem se rasadniku hrvatske kulture nije našla politička volja za obnovu i povrat tog memorijalno važnog spomenika.

Sustavno uništavanje antifašističke baštine u Hrvatskoj 1990-ih godina nije bilo usmjereno samo na materijalnu baštinu. Osim spomenika, umjetničkih djela, muzejskih zbirki, knjiga i arhivske građe, planskim brisanjem društvenog pamćenja stradala je i nematerijalna baština. Antifašizam je proganjan iz školskih udžbenika, nekritički su preimenovane ulice, trgovi, parkovi, javne ustanove i organizacije koje su imale bilo kakav antifašistički predznak. Samo u Zagrebu promijenjeno je oko 1 300 imena ulica, trgova i ustanova čije je ime bilo vezano za antifašističku tradiciju.⁶⁵ Takve promjene imena i naziva logična su posljedica promjene društvenog poretka, međutim, ekstremizam i antihumanizam koji su ih pratili u našem primjeru zaslužuju kritiku i osudu. I u tom bi slučaju pronalazak balansa između kolektivne amnezije i kolektivne hiperamnezije bio vrlina i umijeće.

Promjena imena Trga žrtava fašizma u središtu Zagreba 1990. g. te veliki angažman organizacija civilnog društva i istaknutih aktivista, intelektualaca i umjetnika za njegov povratak, ostvaren tek 2000. g., ilustrativan je primjer. Imenovanje javnih prostora i podizanje spomenika ustaškim zločincima također govore o dominantnom vrijednosnom setu i svoj povijesnoj i identitetskoj brežuljivosti hrvatskog društva. Crvena petokraka, izvorno simbol slobode i borbe za slobodu, nakon društvenih promjena 1990-ih, počela se identificirati s posve drugim vrijednostima. Novi joj je poredak atribuirao savim izmijenjeno značenje, pri čemu je u dominantnoj kolektivnoj svijesti postala simbolom velikosrpskog hegemonizma, unitarizma, komunističkog jednodomstva i totalitarne opresije. Stoga je gotovo bez iznimke uklonjena iz prostora javnog sjećanja. Anegdota koja može ilustrirati snagu propagande i promjenjivost semiotičkog značenja pojedinih simbola, u ovom primjeru crvene petokrake, spominje dječaka koji je za vrijeme srpsko-crnogorskog napada na Dubrovnik u jesen 1991. g. pred skloništem, zajedno s drugim dječacima i djevojčicama iz susjedstva, gotovo ritualno spalio svoju pionirsku maramu, kapu i knjižicu te uništio crvenu petokraku.

Sustavno uništavanje antifašističkih spomenika nosilo je u sebi i želju za falsificiranjem povijesti jer su spomenici ujedno povijesni izvori te dokumenti određenog vremena, njegovih ljudi i događaja. Izbrisati žrtve i spomen na zločine uništavajući spomenike, pokazatelj je opasnog nedostatka ljudskosti. Namjernost, organiziranost, sustavnost i masovnost toj rušilačkoj epizodi daju kulturocidno obilježje. Kulturocidna namjera usmjerena na uništavanje antifašističke kulturne baštine jasno je vidljiva u uništavanju narodnooslobodilačkih spomenika 1990-ih godina. Njihova rehabilitacija, rekonstrukcija i restauracija, kao i općenito rehabilitacija antifašizma, nužno je potrebna hrvatskome društvu za vrijednosnu katarzu i tranziciju prema pravednom društvu utemeljenome na neohumanističkim vrednotama. Ako antifašističke vrijednosti uništenih spomenika ne pronađu svoj vrijednosni korelat u našoj današnjici, njihova obnova i ponovno postavljanje najrepresantativnijih i najvrednijih uništenih primjeraka bit će samo odraz nostalgije i lijevičarske melankolije, a njihovo osveženo fizičko tkivo samo trag mrtve i izgubljene prošlosti.⁶⁶

Prema pojmu kulturocida/heritocida

Pojam *kulturocida*, u smislu sustavnog uništavanja kulture, a u sklopu nje svakako i baštine određene društvene zajednice, češće nalazimo u kolokvijalnom govoru i medijskom žargonu, dok je njegova zastupljenost u stručnoj literaturi mnogo manja. Iako ga posljednja uvodi i poznaje⁶⁷, ipak ga detaljnije ne elaborira i ne uspostavlja niti razrađuje njegovu definiciju koja bi bila prihvatljiva sa stajališta muzeologije kao opće teorije baštine.

Pokušaja bavljenja definiranjem kulturocida bilo je u pravnoj domeni, međutim ni jurisprudencija nam ne pru-

64 Ibid., str. XII.

65 Ibid., str. XIV.

66 Prema: Scribner, Charity. *Requiem for Communism*. // MIT Press, Chambridge (Massachusetts), London, 2005.

67 Maroević, Ivo. *Rat i baština* (cit., str. 9. i 21.); ili Jurković, Miljenko (str. 15., 40.); Marković, Vladimir (str. 149.); Maroević, Ivo (str. 192.) u: Ivančević, Radovan (ur.), *Cultural Heritage of Croatia in the War 1991/92.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.

ža njegovu detaljniju teorijsku razradu, a pravna praksa, što je i logično, još više u tome zaostaje. Poljski pravnik židovskog podrijetla, kasnije emigrant u SAD-u, Raphael Lemkin, tvorac pojma *genocid*, još je 1933. g. na međunarodnoj razini isticao važnost prepoznavanja i pravnog sankcioniranja "sustavnog i organiziranog uništavanja umjetnosti i kulturne baštine". Takve delikte u svome je radu nazvao vandalizmima ili vandalskim djelima (*acts of vandalism*) te ih je smatrao povredama međunarodnog prava (*delicta iuris gentium*), koje je trebalo sankcionirati prema načelu koje danas nazivamo načelom univerzalne nadležnosti. Kasnije je Lemkin, dalje razvivši svoju teoriju, tu vrstu zločina inkorporirao u širi pojam genocida kao jednu od njegovih komponenti (osim političke, socijalne, ekonomske, biološke, fizičke, vjerske i moralne komponente genocida). Dao je velik doprinos donošenju Konvencije Ujedinjenih nacija o prevenciji i kažnjavanju zločina genocida, koja je usvojena 1948. g., ali s mnogo užom definicijom genocida od one koju je on zagovarao. Poučen strahotama holokausta, upozoravao je na važnost nefizičkih, odnosno psiholoških odrednica genocida, među kojima je isticao i kulturni genocid, npr. zatiranje jezika i sustavno uništavanje osnovnih manifestacija kulture zaštićene grupe - knjiga, spomenika i sl.

Genocid je pojam skovan od dvije riječi, jedne grčke, koja označava pleme, rod - *genos*, i druge latinske - *caedere*, glagola koji znači ubiti. On obuhvaća element svijesti poznat pod nazivom *genocidna namjera*, što označava postupanje s ciljem potpunoga ili djelomičnog uništenja neke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske skupine.

Kulturni pak genocid, prema definiciji, obuhvaća namjerno uništavanje kulturne baštine neke zaštićene grupe zbog političkih, vojnih, vjerskih, ideoloških, etničkih ili rasnih razloga. Značenjski mu je srodan pojam *etnocid*, koji se najčešće za uništavanje autohtonih kultura Indijanaca u obje Amerike, Aborigina u Australiji, Maora u Novom Zelandu i sl.

Ipak, bitno je istaknuti da je kulturni genocid kao termin u pozitivno-pravnom smislu sporan i svojevrstan je *contradictio in adjecto* jer važeći pojam genocida, kako ga dominantna judikatura tumači⁶⁸, obuhvaća isključivo fizičko ili biološko uništenje određene grupe, dok se pridjev *kulturni*, upravo suprotno, odnosi na njezinu duhovnu komponentu. Kulturni genocid je eksplicitno izostavljen pri redigiranju Konvencije UN-a o genocidu, uz obrazloženje da bi takvo tumačenje genocida moglo dovesti do njegove političke zloupotrebe i razvodnjavanja njegove osnovne namjere da sankcionira najokrutnije fizičko i biološko eliminiranje dijelova ili cijelih zajednica. Izostao je konsenzus zemalja oko predlaganoga ekstenzivnijeg tumačenja genocida, svakako i zbog kolonijalne prošlosti, a u to doba i suvremenosti, pojedinih svjetskih sila, kao i njihova ne previše ljubaznog odnosa prema autohtonim narodima, starosjediocima njihovih država. Međutim, s razvojem međunarodnog kaznenog prava, posebice pravnom praksom *ad hoc* tribunala, ipak su,

iako neznatno, otvorena vrata nekom budućem, liberalnijem i sveobuhvatnijem tumačenju genocida, uzimajući u obzir i sadržaj onoga što smo prethodno definirali kao kulturni genocid.⁶⁹

Ovdje bismo željeli konstituirati i preciznije definirati pojam *kulturocid* (*cultura* na latinskome označava uzgoj, razvoj, oplemenjivanje, usavršavanje), i to ne s nakanom uvođenja nove inkriminacije u smislu međunarodnoga kaznenog prava već, uzimajući u obzir ono što je pravna znanost i praksa do sada imala reći o genocidu i kulturnom genocidu, želeći stvoriti i obrazložiti jedan, sa stajališta baštinske znanosti, prihvatljiv i koristan koncept. Upravo izneseno pravno znanje, kao i sve prethodno izložene teorijske i praktične implikacije sustavnog uništavanja baštine, poslužiti će nam da pokušamo sigurno usidriti pojam kulturocida u tezaurs opće teorije baštine.

Kao i kod genocida zločin nije uperen protiv pojedinca kao takvog već protiv osobe kao pripadnika/pripadnice određene grupe, tako i kod kulturocida baštinski predmet ili djelo nematerijalne baštine bivaju uništeni ne kao pojedinačnosti već, također, kao dio baštine određene grupe. Uništavanje baštinskog predmeta (objekta) ili nematerijalne baštine, da bi preraslo u kulturocid, mora biti odraz namjere da se potpuno ili djelomično uništi kultura jedne zajednice, njezin identitet. Uzorak tog uništavanja pritom mora biti prepoznatljiv, jasan i širokih razmjera te nesumnjivo upućivati na sustavnost, organiziranost i ciljanost baštinskog razaranja.

Uništavanje baštine kao bitne odrednice identiteta grupe često prati i fizičko istrebljivanje njezinih pripadnika, kako bi se neželjeni identitet što učinkovitije negirao, zasjenio, zatro, izbrisao, uništio, a stari poredak, u kojemu je ta grupa imala povlašten položaj, u odnosu prema kreiranju kolektivne memorije, podvrgnuo mehanizmima kolektivne amnezije. Stoga bi svoje opravdanje, a nastavio na pojam *mnemozofije*⁷⁰ koji bi označavao opću teoriju baštine u središtu koje jest pamćenje, i to ono društveno, kolektivno, mogli sugerirati i pojam *mnemo-cid* (*mneme* na grčkome znači pamćenje) kao sustavno uništavanje pamćenja određene društvene skupine. Upravo je nametanje kolektivne amnezije metodama sustavnog uništavanja materijalne i nematerijalne baštine anuliranje identiteta zajednice brisanjem njezina zajedničkog sjećanja.

Imajući na umu neadekvatnost pojma muzeologije u smislu opće teorije baštine i postupno zaživljavanje pojma heritologije⁷¹ (*hereditas* na latinskom jeziku znači nasljedstvo, ostavština, naslijeđe), koji se na terminološki adekvatniji način odnosi prema cjelovitom sustavu baštine, predlažemo i pojam *heritocid*, koji bi se možda čak i bolje od samog kulturocida pozicionirao u sustavu znanosti o baštini i distinkcijski se odnosio prema inkriminacijama međunarodnoga kaznenog prava. Sama jukstapozicija kulture i baštine na neki se način preslikava na odnose kulturocida i heritocida, pa će tako i

68 Za drukčije, šire tumačenje genocida, vidjeti Ad 6., str. 17., slučaj u kojemu su njemački sudovi uzeli u obzir i kulturnu komponentu genocida u predmetu protiv opt. Nikole Jorgića, pri čemu se na zaštićenu grupu gleda i kao na društvenu (socijalnu) zajednicu s naglašenim partikularizmom i izraženim osjećajem pripadnosti, uništenje kojih, i bez fizičkog uništenja grupe, može postati genocid.

69 MKSJ je tako u predmetu protiv opt. Radislava Krstića (IT-98-33), iako je naveo da tvorci Konvencije o genocidu nisu uzeli u obzir ideju kulturnoga genocida, u obrazloženju presude naveo da napad na kulturnu i religijsku imovinu ugrožene grupe može biti, i u predmetnom slučaju jest, dokaz genocidne namjere.

70 Šola, Tomislav. *Eseji o muzejima*, cit., str. 37-38.

71 Vidjeti Ad 1., str. 4. i bilješku 5.

mjesto koje sustavnom uništavanju baštine želimo dati u teoriji baštine i slojevi odnosa na koje njime želimo upozoriti presuditi u odabiru između ta dva predložena termina.

Heritocid bi u svom spektru, za razliku od kulturocida, osim kulturne, mogao obuhvatiti i sustavna uništavanja prirodne baštine. Prirodna okolina, uz onu kultiviranu i urbaniziranu, jedan je od bitnih formativnih čimbenika identiteta grupe koja na tom području živi. Fina i tanana spona čovjeka i prostora, pretvara prostor u zavičaj, a čovjeka čini uljuđenim i usklađenim s prirodom, a time i sa samim sobom. Brojna namjerna uništavanja prirodne baštine u ratnim sukobima, u kojima žrtvama artiljerije, metaka i paleža postaju i različite biljne i životinjske vrste, čijim se istrebljenjem degradira kvaliteta okoliša, svjedoče o činjenici da su takva uništavanja, po svojim krajnjim posljedicama uperena protiv identiteta ugrožene ljudske zajednice. Pritom stradavaju i kultivirani i uljuđeni segmenti krajobraza, poput arboretuma, perivoja, gradskih parkova, vrtova.

Zar primjeri u Domovinskom ratu posjećenoga starog petrinjskog gradskog parka, s lipama posađenima u doba Napoleonovih Ilirskih provincija ili ratna spaljivanja pitomoga kraja Konavala i Dubrovačkog primorja na ovom mjestu ne bi mogli poslužiti kao dobra ilustracija heritocida, čiji spektar pokušavamo obuhvatiti. Krvnici baštine gluhi su za stihove srpskog pjesnika Jovana Jovanovića Zmaja koji kaže: *Gdje god vidiš zgodno mjesto, tu drvo posadi, a drvo je blagorodno pa će da nagradi*. Tehnološkim napretkom, pri kojemu ljudi neprimjetno postaju robljem sve sofisticiranije tehnologije, oni sve više gube vezu sa svojim izvoristom, prirodom. Nasilnim i sustavnim kidanjem tih živih i životnih veza kidaju se i tragovi nekadašnjega harmoničnog odnosa čovjeka i njegova prirodnog ambijenta, koji posredovanjem baštine za budućnost prenosi neke od ključnih poruka opstanka.

Heritocid možda na najprimjereniji način odgovara potrebi sadržaja koji njime želimo obuhvatiti kada govorimo o sustavnom uništavanju baštine kao one kvalitete putem koje se mudrost kvalitetnoga i ispunjenog života prenosi vremenskom i prostornom odrednicom zbilje.

Za koji se god od predloženih pojmova - kulturocid, mnemocid, heritocid - možda pronađe razumijevanje i konsenzus struke, njihova će daljnja teorijska artikulacija u znanosti o baštini biti važna ne zbog samodostatnosti znanstvene misli i ekstenzivnoga skolastičkog umovanja, već, parafrazirajući Marxovu 11. tezu o Feuerbachu, kako bi se svijet izmijenio suprotstavljanjem, i to oružjem stručnosti i predanosti, sustavnom uništavanju baštine.

Glad za profitom kao sustavni uništavatelj baštine u globalnom okruženju

Victor Hugo u svom *Ratu rušiteljima*, nagoviješta probleme zapuštanja i uništavanja baštine od neosviještenih,

nesenzibiliziranih i neočučdenih suvremenika, o kojemu se, s ništa manje ogorčenja, borbenog žara i kriticiзма, može pisati i danas, pa i u ozbiljnim radovima koji tematiziraju zaštitu baštine od sustavnog uništavanja i zatiranja.

Istina je da društvo napreduje i razvija se (unatoč povijesnim momentima i fazama koje nas uvjeravaju u suprotno, u ponovna zaranjanja u razdoblja mraka, bezumlja, terora i agresije). Pojam lijepoga i prevladavajuće estetsko iskustvo skloni su mijenama. Modernizacija i tehnički napredak nose sa sobom mogućnost lagodnijega, sretnijega i smislenijeg života (dakako, ako se ne zloupotrijebe i pretvore u sjeme rastućih nejednakosti i sukoba, što, čini se, u našem svijetu postaje okrutna realnost koja sve više pritišće "kolo od sreće" prema nužnosti drastične promjene paradigme svjetskog poretkaj). Shvatljivo je da želja za napretkom, očaranost novim, smjena generacija i epoha pregaze neke baštinske predmete i prakse kao dotrajale, istrošene, nepotrebne, prevladane, besmislene. Predmetnost *per definitionem* podrazumijeva ograničenu trajnost i prolaznost kao prirodno stanje stvari u materijalnom svijetu. Cikličnost života zbiva se u spirali koja se zavrće od rođenja ili nastanka, preko razvoja i kulminacije, do degradacije, propadanja i prestanka ili nestanka. A zatim ponovo slijedi faza kreacije, i to nove vrijednosti, ukorijenjene u onoj prošloj, iščezloj. Upravo tada dolazi do izražaja važnost i moć perpetuiranja identiteta, odnosno onih njegovih odrednica koje su bitne za razvoj i napredak zajednice. Vrijeme uništava stvari, ali su ideje koje se uz pomoć njih iskazuju i prenose trajne - one su te koje opstaju.

U svom zavičaju, poštujući vrijednost baštine, evidentno isprepletene s prošlošću, čovjek kao kreativno i duhovno biće želi ostaviti svoj trag, izvjesni *novum*, te tako dati svoj doprinos kvaliteti prostora u kojemu i s kojim živi. To nekad znači i nužne interpolacije u baštinsko tkivo ili zamjenu dijelova baštine koji su izgubili na važnosti i prestali biti nositelji neke referentne kulturne i memorijalne poruke. Stoga osim "negativnog" uništavanja spomenika teorija poznaje i njihovo "pozitivno" uništavanje⁷². Piramidu muzeja Louvre, Centre George Pompidou, Forum Les Halles u Parizu mnogi su smatrali (a neki još uvijek drže te pozicije) atakom na francusku kulturnu baštinu i na slavno naslijeđe prošlosti. Međutim, takva reprezentativna, avangardna zdanja, inkorporirana u bogati i dragocjen povijesni *milieu*, progovaraju novim, obećavajućim jezikom simbioze staroga i novoga, isprepletanja različitih stilskih i vremenskih odrednica te prenose poruku o kompatibilnosti različitih identiteta i uspješnosti temeljenja vrijednosti suvremenosti na sačuvanim kvalitetama prošlosti.

Za razliku od tih sretnih primjera harmonije staroga i novoga, mnogo su češći primjeri baštinske devastacije, koja poprima sve šire i alarmantnije razmjere. Kada iza nje, kao u hrvatskom primjeru, stoji krupni kapital ratnih profitera i pljačkaša javnog dobra, potpomognut uskogrudnim političkim interesima nemoralnih i neosvije-

štenih pojedinaca i grupa, teško je vidjeti svjetlo na horizontu. Primjer Dubrovnika opet nam može poslužiti kao vrijedan oris iznesenoga. Silovitim razvojem, najvećim dijelom masovnog turizma, kojemu je nakon poslijeratne obnove grad ponovno uvelike usmjeren, ugrožena je vrijedna spomenička baština koja odražava vrijednosti minulih vremena. Renesansni ideali međusobnog dopunjavanja čovjeka i prirode te sklada arhitekture i kultiviranog krajobraza, popularizirani spomeničkim sklopovima dubrovačke renesansne ladanjske arhitekture, izgubili su svoje značenje za suvremenu zajednicu, ponajprije orijentiranu profitu. Proces globalizacije učinio je konzumerizam sveprisutnim trendom koji je sa Zapada obuhvatio cijeli svijet. Socijalne fluktuacije i promjena težišta političke i ekonomske moći, svojstvene za rat u Hrvatskoj 1991. - 1995., bitno su pridonijele tom načinu sustavnog obezvređivanja i uništavanja baštine, u žrvnju dehumaniziranog kapitalizma tranzicijskih društava.

Biseri renesansnoga graditeljstva, ako nisu upregnuti u mašineriju industrije turizma i njegove popratne infrastrukture, osuđeni su na propast. Lokalna vlast i građevinski lobi uopće ne poimaju vrijednosti renesansne krajobrazne arhitekture, koja (kao što opetovano upozorava jedan od vodećih i najpredanijih naših krajobraznih stručnjaka Bruno Šišić) ima, kao sljednica Firence, ali i prethodnica Rima, šire, europsko značenje. Ti najopasniji rušitelji baštine današnjeg realiteta ne prezaju ni od kršenja zakona kako bi ostvarili svoj plan. Stoga je, primjerice, očekivana praksa da komercijalnim centrom, garažom i parkingom pokušaju ubiti renesansnu parcelizaciju ljetnikovca obitelji Gundulić iz prve polovice 16. st. na obalama Gruškog zaljeva. Taj segment ugrožene baštine *jest potpuno samosvojno i prepoznatljivo vrtno-arhitektonsko naslijeđe, koje i danas predstavlja jedini autentičan hrvatski vrtno-arhitektonski proizvod u sklopu cjelokupnog europskog vrtnog naslijeđa*.⁷³ Osim grubog neznanja i nemara za dosege naše lokalne renesanse, kako možemo i očekivati da će isti uništavatelji baštine imati razumijevanja za neke malobrojne i znakovite spomenike arhitekture moderne i funkcionalizma izložene jednakoj ugrozi? U nedostatku nekad razvijene urbanističke svijesti i stručno osmišljenih propisa s tog područja, dolazi do sve veće apartmanizacije cijele istočne obale Jadrana i nepovratne devastacije prirodnih ljepota i s njima srođenih urbanističkih sredina. Hortikulturni (od latinskog *hortus* - vrt) aspekti gradskoga života bivaju potpuno zanemareni, što vodi gubitku zelenih oaza, kako privatnih, tako i javnih vrtova u urbanom prostoru.

*Ma kakva bila vlasnička prava, ne smije se dopustiti da ti sramotni spekulanti kojima je osjećaj časti zamagljen vlastitim interesima, uništavaju povijesne i spomeničke građevine; ti slaboumni bijednici čak i ne shvaćaju da su barbari!*⁷⁴

*Treba zaustaviti malj koji unakažava lice ove zemlje!*⁷⁵

Zaključak. Sami baštinski objekti tek su materijalno tijelo baštine, a znanost o baštini uči nas da je ona također naglašeno metafizička kategorija (koju su od zaborava čuvali božica Mnemozina i njezine kćeri muze) važna za očuvanje u sadašnjosti ugroženih identiteta prošlosti i njihovo trajanje za generacije budućnosti. Njihova selekcija, kontekstualizacija i komunikacija čini baštinske objekte baštinom kao nositeljicom identiteta i motorom napretka zajednice. *Monumentum aere perennius* u osnovi je ipak sazdan od nečega čvršćeg od bronce, kamena, čelika ili titana.

Svi oni predani i odgovorni stručnjaci s područja javne memorije, zvani muzeolozi (dok se ne iznjedri prikladniji naziv za njih), koji istinski shvaćaju i žive baštinu kao društveno opredjeljenje, bit će beskompromisni u borbi protiv onih koji baštinu oskrvrnjuju i zatiru pogodujući parcijalnim interesima, nejednakostima, agresiji, kolektivnoj amneziji, gubitku duhovnosti. Čuvari baštine ostat će *nemilosrdni prema uništavateljima javnog dobra*.⁷⁶

Vječiti sraz "ljudi nazbilj i ljudi nahvao" u našoj suvremenosti poprima nove i mnogo složenije pojavnosti. Razvojem informacijske tehnologije, koja je donijela neslućene mogućnosti napretka čovječanstvu, opasnost njezine zloupotrebe postala je vrlo konkretna i opipljiva. Apсолutna kontrola nad pojedincem, nad cijelim njegovim životom, osim (zasada) *nad onih nekoliko kubnih centimetara u lubaniji*⁷⁷, suptilni načini infiltriranja vrijednosnog sustava vladajuće elite putem moćnih medija, nevidljivi oblici propagande⁷⁸, inflacija karijerizma kao proizvoda 20. st. a onda i s njim povezanoga konzumerizma, gubitak veze s prirodom, neokolonijalizam, eurocentrizam i mit o superiornosti zapadne civilizacije - nekad su to bile slutnje zlogukih proroka, a danas su to tendencije i procesi realnosti u kojoj živimo. Baš u takvoj unazađenoj i oskrvnutoj zbilji želimo prepoznati, zaštititi, uživati i preneti drugima blagodati baštine, baštine u ulozi svojevrstne protuteže deziluzioniranom svijetu, u kojemu je privid slobode visoke rezolucije zamijenio istinsku slobodu pojedinca. Da bismo se suprotstavili tim degenerativnim društvenim procesima, među kojima heritocid stavljamo u fokus svog zanimanja, potrebno je detektirati srž problema, definirati ga i, na kraju, razumjeti ga.

Primjeri koji ilustriraju i podupiru u ovom radu iznesene teze odabrani su, na neki način, prema *hic et nunc* načelu, zbog mišljenja da je lakše, uvjerljivije i živopisnije o problematiziranoj temi progovoriti na temelju vremenski i prostorno bliskih događaja. Takav pristup osigurava čvrst temelj za izgradnju uopćenijih zaključaka i teza primjenom induksijske metode te za uočavanje i iznošenje općevažećih zakonitosti.

Pomalo nestaju ustreptala srca mnogih identiteta. U vremenu akcelerirajućega tehnološkog napretka kao da nestaju i gube se u zaboravu sve brže i brže. *Damnatio memoriae* zahvaća sve veće dijelove kolektivnog pamćenja. U uvjetima društvenih lomova i naprasitih prekida s tradicijom, praćenim "kulturnim eksplozijama" različitog intenziteta, sustavno uništavanje baštine ili,

73 Šišić, Bruno. *Parking u Gundulićevoj renesansnoj vrtu u Gružu? Ne! Nipošto!*, Dubrovnik, 2011., str. 1.

74 Hugo, Victor. *Rat rušiteljima!* U: *Anatomija povijesnog spomenika*, ur. Špičić, Marko, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2006., str. 68.

75 Ibid., str. 52.

76 Šola, Tomislav. *Baština kao poziv i društveno opredjeljenje*, U: Ivi Maroeviću *Baštini u spomen*. // Urednici Žarka Vujić i Marko Špičić, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 2009., str. 131.

77 Orwell, George. 1984. // Izdavački zavod Jugoslavije, Beograd, 1978., str. 32.

78 Film američkog redatelja Johna Carpentera *They Live* iz 1988. daje iznimno dobru kritiku suvremenoga konzumerističkog društva i nevidljive promidžbe mas-medija.

kao što želimo sugerirati, heritocid prikazuje se kao vrlo zastupljena društvena praksa. U ratnim sukobima i pri urušavanju starih i instaliranju novih društvenih poredaka baština postaje mnogo više od kolateralne žrtve konflikta zaraćenih strana. Njezino razaranje postaje ubojito oružje za odstrel identiteta napadnute skupine. Kult konzumerizma dodatno devalvira baštinske predmete i prakse te ih tako čini lakšom metom uništavatelja koje podupire i potpomaže država. Jedna od posljedica napretka znanosti jest *diseminacija novih želja putem propagande koja želi izjednačiti posjedovanje s blagostanjem, a neprekidnu stimulaciju sa srećom*.⁷⁹

Nestaju riječi, gube se imena stvari, nitko ne vodi brigu o malim biljkama što sahnju po zidovima, "lutajuće skulpture" rune se na pročeljima, vrtova je sve manje uz palače, u bunarima je više tame nego vode, patine je na predmetima manje nego rđe, sutoni više nisu ono što su bili, a i neki vjetrovi su možda već iščezli ili promijenili pravce, velika slikarska djela su zamijenile su fotografije u bojama⁸⁰, Šćavuna više nema ili se pak drukčije zovu, Lagunu manje posjećuju ličnosti nego grupe, Jadran više nije "Venecijanski zaljev". Sama Venecija tone.⁸¹ S potonućem baštine i u njoj zapretanog identiteta potonut će i naš zalag pravednije i sretnije budućnosti. Stoga je važno otići baštinu zaboravu, spasiti je od mraka ratnih razaranja i izuzeti je iz sveobuhvatnosti osvetničke amnezije prema svrgnutim režimima.

Obnovu uništene baštine treba shvatiti kao izazov. Kako razlučiti što želimo sačuvati, a što ćemo prepustiti nesretnoj sudbini, kako povući crtu između pamćenja i zaborava? Obnova mora biti studiozna kako bi osigurala zaštitu, izlječenje, rekonstrukciju, rehabilitaciju, resurekciju ugroženoga, oštećenoga i uništenog identiteta. "Obnova je zapravo unošenje sadašnjosti u baštinu, sadašnjosti u prošlost; nužna intervencija uvjetovana nasilnim prekidom povijesnog kontinuiteta."⁸²

Izostankom analitičkoga i sintetičkoga pristupa nestručna obnova dovodi do opasnosti promjene identiteta. Nekad i ruševna baština poprima nove simboličke vrijednosti koje same po sebi imaju baštinsku vrijednost i tako utjelovljuju jedan novi, dodatni identitet. Nastaju tako "spomenici destrukcije"⁸³. Heritocid kao posljedica rata ugrožava golu egzistenciju zajednica i za sobom ostavlja pustoš. A između povratka u izgubljeni zavičaj, ako on postane moguć, i opstanka nakon povratka, veliki je korak, kao i onaj koji slijedi od preživljavanja do življenja. "Opustošenoj zemlji valja vratiti identitet."⁸⁴

Konačni cilj baštinom prenošene memorije trebala bi biti mudrost kao sustav sredenoga i oplemenjenog znanja, korisnoga za kvalitetnije življenje zajednice. Heritocid koji je ovaj rad pokušao definirati i prikazati antonim je te mudrosti. Nažalost, "oni koji grade strukture civilizacije, isti su kao i oni koji podrivaju strukture civilizacije. Ljudi su svoji vlastiti termite i ostat će svoji vlastiti termite onoliko dugo, dok nastave biti samo ljudi".⁸⁵

LITERATURA

Cassese, Antonio. *International Criminal Law* // Oxford University Press, Oxford, 2003.

Cassese, Antonio; Acquaviva, Guido; Fan, Mary; Whiting, Alex. *International Criminal Law - Cases and Commentary* // Oxford University Press, Oxford, 2011.

Choay, Françoise. *L'Allégorie du patrimoine* // Seuil, Paris, 1992.

Connerton, Paul. *Kako se društva sjećaju* // Izdanja Anti-barbarus, Zagreb, 2004.

Corzo, Miguel Angel (ed.). *Mortality Immortality? The Legacy of 20th-Century Art* // The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 1999.

Dubin, Steven C. *Displays of power: memory and amnesia in the American museum* // New York University Press, New York, London, 1999.

Gamboni, Dario. *The Destruction of Art - Iconoclasm and Vandalism since the French Revolution* // Reaktion Books, London, 2007.

Hrženjak, Juraj (ur.). *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-2000*. // SABA RH, Zagreb, 2002.

Husedžinović Sabira. *Dokumenti opstanka* // Muzej grada Zenice, Zenica, 2005.

Huxley, Aldous. *After Many a Summer* // Penguin Books, London, 1965.

Huxley, Aldous. *Brave New World* // Charnwood, Leicester, 1983.

Ivančević, Radovan (ur.). *Cultural Heritage of Croatia in the war 1991/92* // Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.

Lemkin, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress* // Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 1944.

Lešaja, Ante. *Knjigocid - uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih* // Profil i SNV, Zagreb, 2012.

Lotman, Jurij Mihajlovič. *Kultura i eksplozija* // Alfa, Zagreb, 1998.

Lowenthal, David. *The Past is a Foreign Country* // Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Maroević, Ivo. *Konzervatorsko novo iverje* // Matica hrvatska u Petrinji, Petrinja, 2000.

Maroević, Ivo. *Museum Training to Develop the Social Awareness of Cultural Identity in a Time of Universalisation* // Cuadernos de museología N° 6, Bogotá, Universidad Nacional de Colombia, 1996.

Maroević, Ivo. *Rat i baština u prostoru Hrvatske* // Matica hrvatska, Zagreb, 1995.

Maroević, Ivo. *Uvod u muzeologiju* // Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993.

79 Huxley, Aldous. *After Many a Summer*, London, 1965., str. 93. (prev. a.).

80 Zanimljiva je ambivalentnost prema izumu fotografije koju u svojem radu elaborira Walter Benjamin opisujući fotografiju kao odraz destruktivne, konzumerističke ideologije kapitalizma, ali ujedno i kao medij u čijoj pojavi vidi demokraciju, dostupnost i revolucionarnost proizvodnog procesa.

81 Matvejević, Predrag. *Druga Venecija*. // Zagreb, 2002., str. 80.

82 Ibid., str. 35.

83 Ivančević, Radovan, op. cit. (bilj. 55), str. 60.

84 Maroević, Ivo. *Rat i baština*, cit., str. 25.

85 Huxley, Aldous, op. cit., str. 217. (prev. a.).

Matvejević, Predrag. *Druga Venecija* // VBZ, Zagreb 2002.

Mitchell, W. J. T. *Ikonologija: Slika, tekst, ideologija* // Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2009.

Mumford, Lewis. *Mit o mašini 1 - Tehnika i razvoj čovjeka* // Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1986.

Orwell, George. 1984. // Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd 1978.

Pavić, Vladimira (ur.), *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj* // Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 1997.

Scribner, Charity. *Requiem for Communism* // The MIT Press, Chambridge (Massachusetts), London, 2005.

Stevančević, Jelena i Jovanović, Ivan (urednici). *Vodič kroz Haški tribunal - propisi i praksa*, Misija OEBS u Srbiji, Beograd, 2007.

Šišić, Bruno. *Parking u Gundulićevom renesansnom vrtu u Gružu? Ne! Nipošto!*, Dubrovnik, 2011.

Šola, Tomislav. *Baština kao poziv i društveno opredjeljenje*, u: Vujić, Žarka i Špičić, Marko (ur.), *Ivi Maroeviću baštinici u spomen* // Zavod za informacijske studije, Zagreb, 2009.

Šola, Tomislav. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju* // Hrvatski nacionalni komitet ICOM, Zagreb, 2003.

Špičić, Marko (ur.). *Anatomija povijesnog spomenika* // Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2006.

Tuđman, Miroslav. *Memorijalni spomenici i javno znanje* // u: Vujić, Žarka i Špičić Marko (urednici), *Ivi Maroeviću baštinici u spomen*, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 2009.

Vujić, Žarka. *Povijesna muzeologija na početku 21. stoljeća*. u: *Modeli znanja i obrada prirodnog jezika* (ur. M. Tuđman). Zagreb: Zavod za informacijske studije, 2003., str.145-164.

Wikipédia, l'encyclopédie libre. www.wikipedia.org

Napomena: Tekst *Sustavno uništavanje baštine - prema pojmu kulturocida/beritocida* diplomski je rad autora Marka Sjekavice (Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske znanosti, Studij muzeologije). Mentor: dr.sc. Tomislav Šola
Zagreb, listopad 2012.

SYSTEMATIC DESTRUCTION OF THE HERITAGE – TOWARDS THE CONCEPT OF CULTURECIDE / HERITOCIDE

Heritage structures are just the material body of the heritage, and the science of the heritage tells us that it is also an emphatically metaphysical category important for preservation in a present in which the identities of the past and their ability to endure for future generations are under threat. Their selection, contextualisation and communication makes heritage structures heritage as vehicle of identity and generator of the progress of the community. *Monumentum aere perennius* is at base nevertheless composed of something stronger than bronze and stone, steel and titanium. All the dedicated and responsible experts from the area of public memory, called museologists (until a more suitable title for them should be engendered) who genuinely understand and live the heritage as social commitment, will be uncompromising in the fight against those who desecrate and efface the heritage for the benefit of individual interests, inequality, aggression, collective amnesia and loss of spirituality. With the development of information technology, which has provided unguessed at possibilities for the advance of humanity, the dangers of abusing it have become very concrete and palpable. Absolute control of the individual, the whole of an individual's life, apart from (for the moment) those few cubic centimetres within the skull, subtle ways of infiltrating the value system of the ruling elite via the powerful media, invisible forms of propaganda, the inflation of careerism as product of the 20th century and then the consumerism associated with it, the loss of connection with nature, neo-colonialism, eurocentrism and the myth of the superiority of Western civilization – these were all once merely the presentiments of prophets of doom, but today these are the tendencies and process of the reality in which we live. In just such a retrograde and desecrated reality we want to identify, protect, enjoy and transfer to others the blessings of the heritage, heritage in the role of a kind of counterbalance to the disillusioned world, in which the appearance of high resolution freedom has replaced the genuine liberty of the individual. In order to oppose these degenerative social process, among which we put heritocide in the focus of interest, it is necessary to detect the pith of the problem, to define and ultimately to understand it. *Damnatio memoriae* takes in increasingly large parts of the collective memory. In conditions of social fractures and headlong breaks with tradition, accompanied by cultural explosions of varying violence, the systematic destruction of the heritage or, as we would like to suggest, heritocide, is seen as a very widely represented social practice. In wars and in the implosions of old and the installation of new social systems the heritage becomes much more than collateral damage in the conflicts of the warring parties.

The cult of consumerism additionally devalues heritage objects and practices and makes them an easier target for destroyers who are supported and abetted by the state. How are we to distinguish what we wish to preserve, and what shall we abandon to its unhappy fate, how are we to draw the line between remembering and forgetting? Renovation has to be well considered in order to ensure the protection, healing, reconstruction, rehabilitation and resurrection of identity that is threatened, damaged and destroyed.